

BLODNJE ZA LEPOTO

JUŠ KOZAK

Je mogoče v orkanu, ki se je sprožil in ki preti porušiti stari svet, pisati in razmišljati o Lepoti? Je. Sen o Lepoti, po nje doživljanju in ustvarjanju, ne izvira iz želja po mirnem, sladkobnem uživanju, v njem se zrcali tisočletna borba človeškega rodu za resnico in uteho v življenju. Kakor odtisi človeških stopinj v mehki zemlji odkrivajo podobe Lepote našo pot, kako smo ljubili in sovražili, kam hrepeneli in čemu prelivali kri, obujajo ječanje zemljanov in upor proti nasilju, prikazujejo nam preživljene groze človeških prsi in njih sanje, tiho idilo ljudske sreče in vroče, temne strasti, ki so na zemeljski obli poskušale ustvariti nove svetove, strašen obup, ko je zdvojeni človek drvel na glavo v praznino vesoljstva, in zopet in zopet kipečo vero vase in žarečo voljo po novem lepšem življenju. Na vsaki Lepoti lepi človeška kri, orosile so jo smrtne srage, zato je vera vanjo v vseh trenutkih tako življenjska kakor je verniku edina tolažba križ, ki ga njegovi voščeni prsti oklenejo v bojih zadnje ure na poti v temo.

Ustvarjeno življenje Lepote je ogledalo razvoja človeške družbe in krčevitih naporov individua, njegovega trpljenja in sreče. In če bi se tudi veliki stvaritelj pred Poslednjo sodbo v Sikstini, Shakespeare ob Hamletu, Cervantes nad Don Quichotom in Goethe s Faustom ne bili zavedali, da je Lepota življenjska borba vseh zemljanov, merilo naše moči in volje, skozi vekove vedno živo utripanje človeškega srca, bi ne mogle ne zbledle barve ne trohneče črke tega dejstva zanikati. Kajti v Lepoti sta izraženi vsa človeška volja in ljubezen do življenja. Spominjam se solnčnega jutra nad kraškimi skalami v svetovni vojni. Iz polsna, v katerem smo preživeli zadnje ure ali minute noči, smo se prebudili obliti od jutranje svetlobe. Na skalnem hribu so stale ožgane stene razbitih hiš, ki so jih granate odkrile do kleti. Jesenske trave so že uvene ali pa jih je opalil ekrazit, ki je kakor plesen pokrtil skale in naše obleke. Lica so bila prsteno siva, med globokimi lijaki smo se plazili kakor sence nekdanjih ljudi, ki iščejo za ped strehe pod kako štrlečo skalo. Vsak hip smo pričakovali, da zagrme topovi in prično sipati smrt na nas. Sredi krševitega pobočja je stalo drevo, ne več drevo, le deblo z dvema ali tremi črnkastimi rogovilami. Nenadno je v zgodnji jutranji tišini obsedel na rogovili droben tiček in pričel gostoleti. Dvignil sem trudno glavo in prisluhnil. Čudovite viže je

ubiral nad mrtvo zemljo, nobena srebrna struna ne bi tako zvenela. Tedaj sem zagledal sinje svetlo nebo, čutil sem drhteti solnčne žarke in jesenska pokrajina se mi je prikazala v pomladnem veselju. Srce mi je pričelo živo biti, prešinila me je pojoča ljubezen do življenja. Tako me je prevzelo, da se nisem zavedel, da sta si smrtna groza in blazna ljubezen sestri. Ozrl sem se na tovariša, ki je čepel poleg mene pod skalo. Kalne oči so se mu nenadno zablestele, kakor da jih je solnce prebodlo z žarečo iglo, in čeprav ni mislil na kaj drugega kakor na menažo in mu je bila kletev še edina beseda, ki jo je od časa do časa iztisnil, se mi je zdaj nasmehnil in mi prišepnil z bledimi ustnicami: »Ali lepo poje!« V uri smrtne stiske je zveneča pesem ščinkavca dvema človekoma razsvetlila življenje. — Kako je mlad delavec, ki je po težkem, ubijajočem delu prebiral Majakovskega verze, dejal svojemu tovarišu: »Saj ne razumem, ali vsaj zelo malo, a pri srcu mi je čudno toplo in lepo. Kar naprej ponavljam te verze.« — Med zavzetjem, ko je tica žvrgolela na okleščnem drevesu, in občutjem tega delavca je tesna zveza.

Pojmovanje Lepote ni nekaj nespremenljivega, v času in prostoru abstraktnega, ne spušča se z nebesnih višin na angelskih perotih, ustvarja jo človek, in je večna, dokler je človek večen. »Smejati se moram estetikom,« je dejal nekoč Goethe, »ki se trudijo, da bi z abstraktnimi definicijami zvarili pojem za vse neizrazljivo, kar imenujemo: lepo. Lepota je prapojav, ki se sam nikoli ne prikaže, a je njegov odsev viden v tisočeri izrazih ustvarjajočega duha, tako raznovrsten in različen kakor je narava.« Zemeljske lepote nam ne razodevajo le melodije in slike, silne simfonije in globoke drame, čudovite pesmi in linije arhitekture, življenje v romanih in svetovi, ki si jih je človek postavil nad oblake, lepota, včasih le misel in beseda, je vse globlja in zagonetnejša sila, ki je prav tako kakor zadnjega bistva življenja in smrti ne moremo z golim razumom otipati in zajeti.

Hrepenenje in blodnje za lepoto, ki jih človek doživlja v času in družbi, v bojih in dvomih, v zavesti in podzavestnih prividih, so slaboten odsev notranjih plamenov, ki se skozi tisočletja vžigajo v človeških prsih. Tako se na tej poti posameznik, zapreden v gibanje svojih dni, staplja s celoto.

Vso jesen me je izkušalo, dokler nisem stopil pred očeta in ga prosil denarja za papir. Z dolgim pogledom me je meril in me molče izpraševal, čemu mi bo denar. Takrat sem stanoval pri teti v temni dvorišni sobi nad pekarno.

»Denar?« sem v zadregi in obotavlja se iztisnil, da bi si ne pokvaril uspeha. »Povest bi rad napisal, dolgo povest, pozimi jo boš lahko bral.«

Zdelo se mi je, da vse visi na nitki. Zaljubil sem se v prečist, bel papir, že vso jesen mi je razgrevala prsi želja, pisati po snežno belih straneh. Če pomislim nazaj, vidim, da je bilo nekaj erotičnega v tem hrepenenju. Bil

sem otrok, v drugi gimnaziji, prav nobene predstave nisem imel o pisanju, mogoče mi je bil papir bolj pri srcu kakor pisanje. Do takrat sem še malo bral in odraščal bolj kakor divjak zavodó. Videl sem očeta, kako rad je prebiral v zimskih popoldnevih, sedeč pri toplí peči v tišini malomeščanske izbe, povesti. Zapiral je pred otroki neko ilustrovano revijo, v kateri sem nekoč, ko sem mu jo izmaknil, spazil čudovito, belo žensko telo, da me je zajela vročica in nisem mogel odmakniti oči od belih grudi. Takoj sem zaslučil, da nam zaradi teh podob zapira revijo, saj pesmi, ki sem jih poskušal brati, mi niso bile prav nič všeč. In še druge knjige je prebiral. Po vsem predmestju so jih poznali in se pogovarjali o njih. Vsak teden je obšel vse mesarske hiše postaren človek in raznašal rdeče snopiče grozne, napete povesti. Ko sem jo prvič iztaknil in jo na skrivnem pričel brati, me je vsebina kar omamljala. Nisem miroval, dokler se nisem polastil vseh zvezkov, kolikor sem jih našel. Poslej sem pazil kakor ris, kdaj se bo prikazal mož z nadaljevanjem. Fantazija pa je predla in ugibala. Bil sem še nedolžen, ugibanje o resničnosti strahovite povesti mi je bilo povsem tuje, kje še je bilo spoznanje, da s takimi povestmi le omamljajo bralca in si delajo dobičke.

Če pridenem še nekaj gledaliških predstav in prizorov iz cirkusa, povesti in pravljice, ki so nam jih pripovedovali v zimskih večerih, kadar smo luščili fižol v kuhinji, je bilo vse to moja edina umetnostna tradicija do jeseni, v kateri se je spočelo hrepenenje po pisanju povesti.

Radovednost me je prešinila, če mi bo zaupal oče denar za papir. Molče se je okrenil in ko sem mislil, da se je že vse podrlo, se je pri vratih okrenil.

»Saj še ne greš?« je vprašal. Veselje me je prešinilo, tisti hip sem vedel, da mi bo dal denar. Sedaj bom imel papir in potem... V duhu sem si živo predstavljal pole snežno belega papirja in posebno radost, ko bom pisal nanj povest.

Poslej me klešče teh strasti niso več izpustile. Kako naj bi se bil takrat zavedel, koliko trpljenja in obupa, razsvetljenih in opojnih trenutkov je povezanih s pisanjem povesti na bel, čist papir.

Snovi za povest še nisem imel, a živo sem zaupal, da se mi bo sama porodila. Prav nič nisem dvomil, da se ne bi, ko sem imel denar za papir. Vse drugo pride iz življenja.

Če natanko premislim, kako sem si predstavljal povest, vidim v spominu le nejasne obrise. Povest bi bila življenje, tisto življenje, ki sem ga slutil kje v kakem kotičku na dvorišču, ko sem prevzet od večernih mrakov nekaj nejasnega sanjaril. Preden sem zaspal, se mi pod odejo domišljija kar ni hotela umiriti, predla je, razpletala dnevna doživetja in iz njih snovala nove dogodke, ki so me zanašali v daljne, še nevidene svetove, ali pa ustvarjali iz prostorov domače hiše in bližnjih ulic našega predmestja prizorišča dramatičnih zapletljajev. Vse osebe, drage mojemu srcu, bi v

povesti zaživele novo življenje, ki bi mu sam določal usodo. Nejasne slutnje, ki so se mi v srcu odpirale kakor popki, o človeški ljubezni, junaštvu, sreči in pravici, o zločinu in njega temnih nakanah, bi našle odmev in podobo v povesti. Pisati povest mi je pomenilo ustvarjati življenje, bolj resnično in bolj slikovito, kakor sem ga živel. Poznanje človeških usod bi zajemal iz pripovedovanj, lastnega opažanja in iz sanj. V povesti bi zaživel močni in oblastni očetov pomočnik Matija, ki je s samo desnico dvignil mesarski voz, v temni izbi bi čepela pobožna in sitna teta, strašne smrti naj bi umrla ošabna in zgovorna sorodnica, njeno lepo hčer bi rešil po dolgih blodnjah in mukah, postarni hišni pomočnici, ki je čudaško ljubila živali, bi podelil nekakšno demonsko vlogo. Navdajala me je želja, da bi bila povest dolga, napeta, polna dramatičnih prizorov, nad katerimi človeku zastaja sapa. Zelo megleno sem si predstavljal, da bi morala biti vsebina resnično življenjska.

V prvem hrepenenju po pisanju me je zamikala epika, v kateri sem zaslutil pravo, resnično ustvarjanje.

Marsikdaj sem že ugibal, odkod je prišla v mladostnih dneh napast, da bi pisal povest. Je izviral iz nekega temnega gona, nekaj ustvariti, nekaj postati v človeški družbi? Se je tako motala življenjska volja iz plenice? Ni bila fantazija, ki je poskušala iz lupine na dan? Nekaj lepega sem zaslutil daleč pred sabo in roke so segale v temo. Hrepenel sem kakor za daljnimi, lepimi obrazi, ki so se mi prikazovali v večernih mrakovih na cesti, v gozdu, v tistem kotičku domače izbe.

Srce je začutilo prve krče, ko me je v mlečni mladosti prešinil nejasen drget, da je ustvarjati velika življenjska lepota.

Ne vem kdaj — bilo je zelo zgodaj — sem odkril »Gozdovnika«. Dva dni se nisem nikamor premaknil, dokler ga nisem prečital. Spominjam se, kako sem sedel poletnega popoldneva na dvorišču in požiral strani. Razbeljen zrak med hišami me je obdajal, nekje so se kokoši kopale v pesku, v hlevu se je prestavljal konj, a vse je bilo daleč, daleč. V teh blaženih urah sem živel v ameriških gozdovih, shajal sem se z Indijanci, s »Krvavim srcem«, »Bistrim očesom«, s pogumnimi lovci sem prodiral v gozdove, kamor še ni prestopila noga Evropejca. Vsega me je prevzelo svobodno življenje, kjer ni postav in ne pokorščine in si človek sam ustvarja življenjske zakone. Niso me mamili le šum stoletnih, visokih dreves, pod katerimi je bilo še podnevi mračno, ne piš divjih vetrov, ne pokojni ognji, ob katerih je dišalo po lesu in smoli, vklenilo me je človeško dejanje, ki je zmagovalo nad naravo in nevarnostjo, se borilo proti uporju temnih sil in urejalo novo življenje. Moč, združena s pravico in poštenostjo, neuklonljiva volja bradatega gozdovnika sta mi odkrivali moške čednosti, da sem se včasih za dolgo zamaknil v razmišljanju, kje bi se mi ponudila prilika, da bi se na enak način iz-

življal. V tistih urah in potem zvečer, vse dotlej dokler nisem zaspal, nisem bil več otrok iz predmestja, ampak mali Gozdovnik. Pregovoril sem tovariše, da smo v šupo navalili kamenje, postavili zelene veje, pod katerimi smo razpeli zasilen šotor, in igrali Gozdovnika.

Nisem razmišljal o literaturi, ki jo je rodilo osvajanje novega sveta in kolonizacija kanadskih prostranih zemlja, ni se me dotaknil pohlep po zemlji, zajemal sem iz knjig predstave o veličini človeškega dejanja v borbi s naravo in samoto.

Častitljiv založnik — takrat jih je bilo v mestu še malo — je izdajal drobne knjižice z romantičnimi naslovi in slikami v živih barvah na zunanji strani. Pričel sem jih požirati. Nekatere, »Pod tujim jarmom«, »Jama nad Dobručo«, »Ciganova osveta«, sem prebral dvakrat in še večkrat. Odpirala so se mi poglavja iz človeške zgodovine, trpel sem s preganjanimi in sovražil vse, ki so delali krivico in stregli samopašnosti. Privlačevala sta me zgoščeno dejanje in napeta vsebina, čeprav sem dobro čutil, da fantazija ni še zadoščena. Silnejših in svetlejših svetov se mi je zahotelo, junakov, ki bi kakor Krištof Kolumb odhajali v nove zemlje. Njegova potovanja (»Odkritje Amerike«) smo prebirali v zimskih večerih v kuhinji. Oči so strmele skozi okno v temo, srce je drhtelo in ugibalo, kako mu je bilo pri srcu, ko so vetrovi napenjali jadra in gnali ladjo skozi doline in vrhove valov v neznane dežele. Koprnel sem od hrepenenja, da bi sam poveljeval ladji in bi ponoči pod jasnimi zvezdami obračal krmilo na sredi med starim in novim svetom. Le tako se mi je zdelo vredno živeti in dihati.

Otrok ni prav nič slutil v tistem provincialnem mestecu, da ga je usoda spočela v dneh, ko so ladje že dvigale sidra, da bi iz starega zaplule v novi svet. Krištofi Kolumbi so že stali pri krmilu. Bil sem še ves povit v plenice prejšnjih dni, njih tradicije in morale. Le temno sem slutil, da Krištofi Kolumbi umirajo v okovih od gladu in samote, za njimi pa prihajajo Cor-tezi in Pizarri, ki jim človeške krvi ni nikoli preveč.

Poleg »Odkritja Amerike«, ki ga je vsa družina tako hlastno, brez naveličanja prebirala, kakor je vsak večer molila rožni venec, so mi osvojile fantazijo posebno tri knjige. Še k jedi me niso mogli pripraviti, če sem kje v kakem kotu požiral »Robinzona«, »Guliverjeva potovanja« in »Kočo strica Tome«, ki sem jih odkril med knjižicami z naslovnimi slikami.

Čeprav so mi druge knjige v Giontinijevi zbirki tešile otroški pohlep po nenavadnih dogodkih in razburljivih prizorih človeškega življenja, sem v teh treh knjigah zaslutil globljo vsebino, ki me je vsega osvojila. Me je zajel umetniški čar fantazije?

»Robinzon« in »Guliverjeva potovanja« so nastala v dobi, ko je po mračnih dneh zadnjih Stuartovcev zmagala ustavnost in so se meščanski sloji angleške družbe zavedeli svoje moči na morju. Robinzon, ki je prenesel

vzgojo starega sveta na oceanski otok, kjer je pričel živeti znova, je bil program.

Spominjam se, da so me še najmanj mikala poglavja, v katerih je Robinzon učil Petka moliti, čeprav so bila najznačilnejša za angleškega osvovjalca in njegovo družbo. Zdela so se mi osladna in nezanimiva. Tudi Robinzona smo igrali z improviziranimi prizori, v katerih se je moral igralec Petka namazati »z biksom«. Z Robinzonom je pisatelj ustvaril ljudsko knjigo, ki je preživela svojo dobo in postala naslada milijonskih množic. Globoke človeške resnice so zakopane v njej, nastajanje nove kulture na samotnem otoku je bila in bo dražljiva snov. Tovariško življenje med belim in črnim človekom vsebuje kali novih idej in časov, ko ne bo družba, iz katere osnovnih ciljev se je Robinzon rodil, več izkoriščala podvrženih narodov. Še v bodočih rodovih bo odmevala fantazijska stvaritev Robinzonovega življenja, čeprav že vsa pokrita z zgodovinsko patino.

V »Guliverjevih potovanjih« je stvarna osnova satire že tako zabrisana, da je celo poznavalcu angleške zgodovine prav tako nejasna kakor nam je bila v detinstvu. Toda tvorna umetnikova moč je ustvarila iz nasprotij tedanje družbe tako mogočne fantazijske privide, da v nobenih razmerah ne izgube svežine in oplojujoče življenjske moči. V »Guliverjevih potovanjih« je ustvarjajoča fantazija zmagala nad minljivostjo enkratne stvarnosti, izluščila je iz nje občečloveške poteze in jim ustvarila novo, posebno življenje. Knjiga je postala ognjišče, na katerem se ogenj ljudske fantazije vedno iznova vžiga. Pisatelj je zajel svoje privide iz vodnjaka ljudske tvornosti, ki ustvarja preproste, enkratne, mogočne podobe svojega žitja. V dobah vsakokratne stvarnosti se človek zopet vrača k njim.

Če mi je vsa notranjost vzvalovala ob prizorih v »Koči strica Tome«, se je oglasila v srcu podedovana volja do človeške pravičnosti. Iz novega poglavja zgodovine narodov, ko se je prebudila vest vladajočemu belemu človeku, ki je doslej krvavo izkoriščal črnega človeka, se je rodila preprosta ljudska knjiga, človeški in zgodovinski dokument, ki je imela moč generalovega povelja za naskok in je kakor malokatero znano umetniško delo nejasnih človeških tendenc osvojila tisoče in tisoče. Izpraševala je vest vladajoči družbi in vzpodbujala k borbi.

Marsikdaj se s posebno toplino spominjam teh preprostih ljudskih povesti, v katerih se zrcalijo zgodovinske dobe in njih morale, človeškega rodu gorje in volja do življenja. V prvih blodnjah za Lepoto so mi bile razodetje. (Dalje)

BLODNJE ZA LEPOTO

JUŠ KOZAK

Zakaj sem v mladosti koprnel nad »Kočo strica Tome« in »Robinzonom«, zakaj se nisem mogel odtrgati od knjig, ki so vznemirjale domišljijo, da ni našla več zavetja v domači hiši, ne v rodnem mestu, in so jo vetrovi zanašali v daljne dežele? Bili so novi svetovi, ki sem jih zagledal in so se mi okna vanje na stežaj odpirala. Pisateljeva fantazija mi jih je pričarala in mi vžigala domišljijo. In vendar, kaj sem knjig pogoltnil, a le nekatere so mi ostale v spominu, v trajnem, da se nisem nikoli več ločil od njih. Fantazija, ki jih je ustvarila, jim je dala vsebino, bogato vsebino človeškega srca in življenjske usode.

Kakor me je silovito dejanje Krištofa Kolumba, ki se je na ladji spustil v neznano temo in je šel odkrivat nove svetove, vsega prevzelo, me navdalo z voljo in pohlepom, tako so me presunili Robinzonovi doživljaji in me je oklenilo življenje uboge zamorke. V fantazijskih podobah sem zaslutil novo vsebino in lepoto življenja, ki jo je mlada duša pričela z vso naslado iskati. Že tedaj sem se zavedel, da knjiga brez take vsebine kaj hitro zatone v pozabi in ne drami v človeku strasti, da bi jo zopet in zopet jemal v roke, pa najsi je še tako napeto napisana in prepletena z dramatičnimi dogodki. Res je, ležale so v predalih in po policah knjige, ki sem jih večkrat prebiral, zdaj pri zajtrku, zdaj deževno popoldne na postelji, vseeno, kje se je odprla, a z njimi se je le mamila dogodkov željna fantazija, ki ni mogla počivati.

Resnična, vélika fantazija ima globoko vsebino. Če danes pomislim, odkod izvira in kaj je prav za prav ta vélika vsebina, bi mogel na vprašanje prav tako malo zadovoljivo odgovoriti kakor v mladostnih dneh. Ustvarjajo jo velika človeška dejanja, usode, ki jih doživlja zemljan z vso strastjo vroče krvi, na valovih trpljenja in radosti, odkritja tiste tajne našega žitja, po kateri hlepimo od rojstva do smrti. In čar vélike vsebine je zajeta uganka, da je vsako iz fantazije porojeno življenje enkratno in večkratno.

— Balzacov »Striček Pons« mi je mnogo kasneje nenadno odkril poslanstvo in veliko odgovornost resnične umetnosti, ki človeka oplaja. Kakor mu veda in znanost razvozlavati űganke in zakone kozmične snovi, ga umetniško stvarjenje preseneča s podobami naše življenjske, človeške vsebine. Čeprav sem si že nabral nekaj skušenj med ljudmi, me je vendar podoba Cibotke elektrizirala, v hipu se mi je razodela nova podoba človeka, ki sem jo prej samo slutil med ljudmi. —

Bil sem še slep za spoznanja, saj se je življenje porajalo v meni kakor se giblje v semenu preden pričenja kaliti, le iz teme sem slutil, da fantazija ustvarja v knjigah človeške podobe, ki imajo daljše življenje od mojega in žive brez bratov in sester, globoke in samotne. Da so te podobe sinteza

našega žitja in nehanja sem se zavedel šele kasneje. Se v tej sintezi skriva najgloblja uganka Lepote?

Kako pestre in pisane so podobe Lepote, ki jih preživlja hrepeneči otrok med ljudmi in jih v urah gluhe in boleče samote srka iz življenja. Čeprav ne more iz svoje družbe, nje vzorov in morale, tradicije in materinega mleka, se vendar kaj zgodaj prične oglašati narava, ki išče in sprejema po svoje.

Komaj sem dobro odprl oči, sem zagledal okoli sebe svete podobe. Ne spominjam se, da bi bila v naši malomeščanski obrtniški hiši visela še kaka druga slika, razen nekaterih fotografij. Nad očetovo in materino posteljo je visela velika cenena kopija Raffaelove »Madonna della Sedia«. Ko sem ležal za ošpicami, sem po cele ure v mraku za zastrtimi okni (takrat je bila pri ošpicah taka navada) strmel vanjo. Zdela se mi je, da prav vame upira lepe mile oči in belo lice, ki se je živo odražalo nad barvito obleko. Kolikokrat sem se kasneje nastavljal zdaj tu zdaj v drugem kotu, da bi preskusil madono, če mi res sledi z očmi. Doživel sem odkritje, da jih je pošiljala za mano, kamor koli sem se postavil. Ko sem se trdno uveril, da se ne motim, se je z vsakim dnem stopnjevalo moje občudovanje. Tega ni zmožeg Jezus, ki je visel na drugi steni in je imel na prsih žarko rdeče srce, iz katerega so na vse strani sijali žarki.

Življenje malomeščanskega obrtnika, čeprav pristaša liberalne stranke, ni kazalo nobenih liberalnih nazorov in je bilo tesno povezano z verskimi tradicijami. Še značilnejša podoba tega malomeščanskega liberalizma se mi je pokazala v naših podeželskih trgih in mestih, kjer se je izrodila med trgovci in obrtniki le v poskus ošabne prevlade nad kmetom. Najbolj svečani dnevi so bili prazniki z vsemi običaji in vernim izpolnjevanjem verskih dolžnostih. Pri verskih obredih in pohajanju v cerkev je otroška fantazija našla uteho in se je po svoje izživljala. Doma na dvorišču smo postavili oltar za šmarnice, okrasili kip Marije in posnemali obrede. Otrok je hrepnel po mitosu. Malikovali smo svete podobe, dokler se niso prebudili prvi erotični dražljaji. Svetnica v farni cerkvi, menda sveta Lucija, je bila bohoten, marmoren kip. Nagnjena v bokih je z golimi rokami držala lastne oči na krožniku in odkrivala belo oprsje, ki je imelo grudi s tančico prepete. Kolikokrat so se oči pasle na belini telesa in slutile v napetih grudih vzvišeno lepoto, čeprav me je bilo zaradi vzgoje skoraj sram pred goloto. Pogosto sem se zrinil k stranskemu oltarju, kjer je visela nad puščico prelepa sveta Tereza, materina patrona. Njena lica so se mi zdela čudovito zametasta, oči so mi izpod velikih trepalnic pošiljale vroče zasenčene poglede. Odkril sem, da so ji materine oči, prav tako temne in žarke, podobne. Če sva sedela z materjo sama na hodniku, sem jo pogosto prosil, da me je pogledala. Začudena, s smehljajem na ustnicah, je uprla vame oči. Ohlapni rokavi so ji zdrseli do ramen, na vratu se ji je odkrila belina, in prevzetemu

od čara svetniške lepote, mi je srh prešinil telo. Občudovanje lepih svetnic in otroško hrepenenje po materi, se je spojilo v čaščenje ženske lepote in nje žarenja na belem telesu. Srednjeveški »Frauendienst« se je morda rodil iz podobnih nagnjenj.

Čar sladke beline rok in grudi me ni več izpustil iz objema. Kolikokrat sem v kakem skrivnem kotičku drvarnice, zavit v poltemo, občudoval podobice, ki smo jih dobivali pri verouku. Zvesto sem jih jemal s seboj v posteljo in si jih še v spanju pritiskal na grudi. Motila se je mati, ki se je potihoma radovala nad temi znaki moje pobožnosti. Vjel sem na uho, kako sta se s teto menili, da pojdem v semenišče. Moje srce pa je hlepelo po Lepoti, ki sem jo iskal v tradicionalnih vzorih.

Na našem dvorišču se je dvigal ob sosedovem zidu košat, mogočen oreh. Pod njim so postavili šupo za novi koleselj, in med njo in cestnim plotom ni bilo debela več videti. Nad leseno streho šupe so segale prve debele veje prek dvorišča, krošnja se je dotikala nasprotne sosedove hiše. Pogosto sem visel visoko kje v vrhu, od koder sem opazoval ljudi na cesti in gledal kako se zgibljejo v lahnem vetru listi. Zvedel sem, da se je sosed pritožil zaradi oreha, ker mu korenine velikega drevesa ogrožajo zidove in je stena vedno vlažna. Oreh je bil postal moj drugi dom in hudo mi je bilo pri srcu, ko sem neko jutro zvedel, da pride komisija. Takoj mi je odleglo, ko sem ugledal može. Med ogledniki sta bila dva očetova prijatelja, mestna očeta, in že otroško srce je slutilo, da ne bosta odločala proti nam. Čepel sem med vejami in poslušal može, kako so hodili pod orehom, poslušali sosedove pritožbe, si nekaj zapisovali, a niso črhnilo ne bele ne črne. Zbudila se mi je sumnja, da le igrajo, kakor da so nalašč zato poslani, da bi bil volk sit in koza cela. Tedaj še nisem premišljal in me ni prav nič bolelo, da vladajoči, ki skrbe le za ožje koristi osebne blaginje, tudi očitne krivice nočejo videti in je vsaka posameznikova borba za pravico zaman. Ko je komisija odšla, sem se še bolj oklenil oreha, pritisnil lice na deblo in se v tistem hipu zavedel, da bi mi bilo neskončno žal zanj, ne le ker je bil naš, ampak kako bi bil otožen dom brez njega in pusto dvorišče. Posebna radost me je prešinjala, ko je spomladi pričel zeleneti, opazoval sem ga, kako je cvetel, mečkal v dlaneh odpadle cvetove in vsrkaval ostre vonjave. Oreški so se pričeli debeliti in so zreli tja do jeseni, ko so zelene lupine pričele pokati in so sadovi že zijali med listi. Že prej smo jih klatili, a kljub temu nestrpno pričakovali dneva, ki ga je oče odločil za svečano otresanje. Matija je zlezal v vrh in premikal mogočno drevo, da so orehi bobneče padali na leseno streho. Bile so letine, ko smo jih nabrali polne košare. Še dober mesec se je veter igral z zelenimi listi, ki so od dne do dne bolj rumeneli in šušтели. V zimi so beli snegovi pokrili dvorišče, strehe in polegli po golih vejah. Lepota ozelenenja, zorenja in odmiranja me je na svoj način zvezala z

naravo. Prav za prav mi ni bilo drevo nikoli mrtvo, vedno mi je po svoje živelo.

Narava je pričela vabiti mojo ljubezen. Neznansko rad sem hodil v drvarnico in vdihaval sveži vonj lesa. Razžagana bukovina se mi je zdela podobna čistemu belemu mesu. S hodnika sem strmел na smreke na Gradu, ko so se odvijale z njih vlažne jutranje megle in zvečer, ko so se zapredale v mrakove, kadar so viseli nad njimi črni oblaki, da so se vedno nepremične pred nevihto lahko pripogibale. Marsikdaj sva v soparnem večeru z očetom pričakovala na hodniku nevihte, drhte sem opazoval, kako so se divji vetrovi zaganjali v krošnjo in pritiskali ponosni oreh k zidu. Zdelo se mi je, da vsa zemlja molči, kakor dolge kače so se vnemali krvavi bliski in udarjali v mesto. Poslej me ni zapustila več predstava groze v Lepoti.

Ko sem neko svetlo poletno jutro, ki so zelo redka nad našim mestom, strmел v oreh in tja čez na smreke na Gradu, se mi je nenadno zableščalo pred očmi, zrak je zažarel in čudovito obličje se mi je prikazalo med nebom in zemljo, zelena orehova krošnja je bila kakor z zlatimi žarki prepleten plašč. V tistem jutru mi je narava še bolj oživela, zdela se mi je posebljena, govoreča še tih, nerazumljiv jezik. Prišel sem mu prisluškovati, bodisi na dvorišču ali na polju med deteljo in žitom, na bregovih Ljubljance, med razgrebenimi razori, ko smo kopali krompir. Morda zaradi tega, ker me ni z gozdom spajal ožji dotik dela in napora, sem hodil vanj kakor v svetišče.

Po prvih spoznanjih koristnosti zemlje, ki je dajala očetu deteljo, oves in vsako jesen krompir, sem se pričel potapljati v lepoto narave. Brez nje se nisem več dobro počutil, živel sem z eno nogo v mestu, z drugo na polju. Narava mi je dajala voljo in veselje do življenja, marsikatero uro žalosti in obupa mi je razsvetlila, odpirala mi je svoje skrivnosti, doživetja v njej so mi bila globoko spoznanje ustvarjajoče sile. Kako krčevito sem ji poskušal izvabiti zadnjo skrivnost.

V stari obrtniški hiši je bilo delo spoštovano. Očetovi nauki so nas navajali, da je življenje brez dela sramotno. Vsak dan smo ga videli, kako je zgodaj vstajal, mi si še krmežljavčkov nismo otrli iz oči, ko se je on že znojil. Posla je bilo precej tudi na dvorišču, kjer so skromne otroške moči večkrat poprijele za delo. Če je bilo kaj nujnega, nam je bila za izvršeno delo obljubljena nagrada. Poleti smo se vozili na polje, pobirali snope in jih znašali v kozolec, pomagali smo sušiti deteljo, a posebno svečan je bil dan, kadar smo kopali krompir. Kopačice so odhajale že zarana, z očetom smo se pripeljali popoldne. Ko se je krompir ohladil, smo ga zmetali v vreče, ki jih je Matija sproti odvažal domov. Proti večeru, pred zarjami smo zakurili ogenj in pekli krompir. Takrat sem doživljal najožji dotik z zemljo. Razori so bili odprti, prst, ki je bila redila sadeže, je dišala, povsod

kamor sem pogledal, so se ljudje sklanjali nad zemljo. Užival sem Lepoto, doumel koristnost, a globoki etiki dela, ki človeško družbo ustvarja in daje smisel njenemu življenju, se nisem še približal.

Dokler ni mati umrla, nisem videl smrti od blizu. Razgovarjali so se o njej, a v dušo mi niso segle ne tožbe ne strah. Mlademu srcu je smrt mrzlo dejstvo, daljno in tuje. Toda nekje v globini jo je vendar na svoj način slutilo. Neznansko rad sem imel večere, ko so ugašale zarje na nebu in se je od vseh plati plazila tema na dvorišče. Matija je opravil delo in sédel potem ob vodi na ograjo. Kokoši so šle spat, konj je hrestal rezanico v hlevu, v orehu je še začivkal zaspani ptič, v kuhinji so pomivali posodo po večerji. Čudno sladko mi je bilo pri srcu, ko sem čepel v kakem koticu in opazoval kako se razpredajo teme. Prihajajoča noč in mir pred njenim vpadom me je navdajala s svečanimi, nekoliko boleznimi občutki, kakor da se bo nekaj nenavadnega zgodilo. Včasih me je čudno spreletelo, obšla me je slast, ki sem jo občutil, kadar se mi je pričela v ustih topiti poželena čokoladna torta. Čutil sem, da nekaj umira, in da prihaja neznano. Še bolj sem se stisnil v kot in drhtel. Pod orehom se ni več videlo, zidovi na obeh straneh dvorišča so postali mrtvo sivi. Seglo je v šupo, se plazilo ob hlevu, dokler ni Matija s počasnim korakom premeril dvorišča in je za oknom zabrlela luč. Splazil sem se po stopnicah na hodnik, kamor je že tudi padala svetloba iz kuhinje. Vselej se mi je zdelo, da sem nekaj doživel, česar ne morem drugim razložiti.

Še rajši sem posedal ob Ljubljani, kjer je prihajala noč s šumenjem vode. Ždel sem na skalah pod škarpo, dokler ni zgoraj na cesti utihnilo čebljanje ženic, ki so že v temi pobirale pručice in jih odnašale v hiše. Ko sem se vračal čez temno dvorišče, se mi je zdelo, da sega od vseh strani groza vame. Oziral sem se proti šupi, zadrževal sem sapo, ko sem stopal mimo listnjaka. Večkrat sem se pobil po kolenih, tako sem hitel po stopnicah, ker so me preganjali občutki, da me bo vsak hip nekdo od zadaj zagrabil. Res je, da sem bil ves prežet s pravljicami o skrivnostnih bitjih, ki se zadržujejo ponoči za zavôdo in na dvorišču, a nekaj slutenj je bilo v srcu ob teh občutkih izvirnih.

Tudi pozimi me ni izpustila strast, da ne bi kje v kakem koticu sobe, pod mizo, pri peči ali pod oknom pričakoval noči in užival razkošje strahu in skrivnosti. Široko odprte oči so opazovale mrakove, kako lezejo v sobo. Poskušal sem razumeti noč in vendar ves drgetal, kadar sem se pomikal k luči v kuhinjo, da bi neznano izpod omare, postelje ali iz kakega kota ne seglo po meni. Kakor se mi je zdelo podnevi ozračje vse oživljeno, še globlje sem občutil to ponoči. Neznano se takrat od vseh strani zgrinja okoli človeka, ga obletava in opleta. Pred neznanim je mlado srce drhtelo. Z nasladno poželjivostjo je poslušalo vraže in bajke, ki so neznanemu dajale vsebino.

Šele v kasnejših letih razvoja, ko je otrok skozi motnje odraščal v mladeniča, in me je od vseh strani omrežilo vprašanje Lepote, ki se odkriva v groznem in neznanem, me je zadelo v Goethejevi pesmi

Über allen Gipfeln
ist Ruh'

— — — — —
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

razodetje.

Kadar sem stal ob solnčnem zahodu nad gozdovi na rožniški poti, odkoder je segel pogled prek vršičkov gostih temnih smrek, dvigajočih se iz ilovnatih grap in segajočih do skalnih robov na obzorju, me je vsakikrat prevzela čudna radost daljne, tajne Lepote, ki z lahnim vetrom nevidno drsi prek vrhov od zapada proti meni. Malokatero pesem sem v življenju tako globoko občutil. V najpreprostejši in vendar najgloblji obliki mi je izražala vse, vse, po čemer sem še kot otrok na dvorišču, pod posteljo hrepenel. Mladostna groza, uganka neznanega, segajočega iz mrakov vame je našla uteho v podobi Lepote, ki mi je razodela vsebino, kolikor je more uganiti človeško srce. V Lepoti nad zelenimi gozdovi, v molčečem večeru je srce zagledalo sence smrti.

Mnogo kasneje me je enako kakor Goethejeva prevzela neka Pasternakova pesem »Zimski večer«, ki je s krvavečo bolestjo vsem tem otroškim slutnjam ustvarila strašno podobo prihajajočih mrakov.

Včasih me je čudno zbolelo srce. Nikomur bi ne znal razodeti bolečine. Povešal sem glavo, ni mi bilo do jedi, ne do besede. Lotevala se me je otožnost, da bi kar čepel v kakem kotičku in pasel bolečino. Vse me je prizadevalo, kar so ljudje govorili in delali, in z neznanskim koprnenjem sem hlepel po človeku, ki bi mu lahko molče, z objemom okrog vratu razodel svojo boleost. Priznam, bile so to živčne motnje malo bolehnega otroka, mogoče tudi podedovana melanholijska, od katere nisem v življenju več ozdravel. To nagnenje k občutljivosti in mehko bi ima vendar še druge izvire. So ljudje, ki v življenju, če se jim nudi prilika, le zapovedujejo, izkoriščajo sočloveka in vladajo. Srca jim nikoli ne omreži boleost zaradi življenja. Ne zgodi se jim, da bi jih zaradi vsega na svetu srce bolelo, bodisi, ker poznajo le brutalno silo, ali ker strežejo le svoji samopašnosti. Kdor misli, da je taka rahločutnost le pretiranost in boleostnost, bi se motil. Čeprav zaradi nje natura trpi in razbolelo srce brez pomoči krvavi — in pomoči od zunaj ni, rana se mora le iz sebe zaceliti — se v urah tope boleosti odpirajo razgledi v tajne življenjske Lepote. Mnogo src hodi po svetu z neozdravljivo boleostjo v duši, prenežna se zgrudijo, kakor bi z regratove glave odpihnili

»lučko«, druga iščejo leka v pesmi in presnavljanju sveta. Ker je človeška družba v svojem bistvu surova in nasilna, tavajo ti samotarji kakor Balzacov »Striček Pons«, nerazumevani in prezirani med ljudmi. Izdajajo jih oči, izdaja jih glas, zato jih človeškim roparicam ni težko preganjati.

Živo se spominjam malega Osipa, trgovčevega sina iz Primorja. Stala sva na molu nad temnozeleno, večerno tišino negibnega morja. Zagledala sva, kako plavata dve sipi proti molu. Ker nisva imela osti, sva priklicala druge. Medtem sta se bili sipi, ena večja, ženka, druga manjša, moški, že skrili v duplini pod molom. Čakali smo ju z ostmi. Ko je večja izplavala, jo je nekdo zabodel z ostjo in spustila je črn oblak okoli sebe. Takrat je priplavala manjša in se z lovkami oprijela večje. Tako se je prisesala nanjo, da bi jo bili z večjo skoraj potegnili iz vode. Šele, ko je začutila zrak, je izpustila ljubljeno bitje. Hitro se je umaknila v duplino, a ko se je čez čas zopet pokazala, jo je zadela ost. Ostala sva z Osipom sama. Nagonska ljubezen mehkužca, ki ima le živčne vozle, me je pretresla. Mali Osip je videl, kako me je dirnila ljubezen v morju. Drugače molčeči otrok se je razgovoril. »E, gospodine, tudi morska žival čuti,« je dejal s tenkim, pojočim glasom. »Zakaj mislite, da se je ona mala sipa, potem ko so ženko zabodli, umaknila v duplino? Da bi od jada končala svoje življenje...« Strmel sem v dečka, ki mi je z razlago nenadno razkril svoje srce. Nobena kultura ga na kršni obali še ni obliznila, prav iz duše mu je privrelo pojmovanje življenja. Opažoval sem druge, ko sem jim pripovedoval o Osipovih čustvih. Dovzetnega Damjana je globoko ganilo, a drugim, vsem zapredenim v lastno razsežnost, so se zdele besede prazne. Lepota, ki jo je Osip občutil, je bila boleost.

»... Toda vse, kar trpi, bi rado živelo, da bi zorelo, se veselilo in koprnelo — — — koprnelo po daljnem, višjem in svetlejšem. ‚Dedičev hočem, govori vse, kar trpi, otrok si želim, pred sabo bežim‘«, — ... in Nietzscheju se je iz najglobljega bistva bolesti razodela v »Pijani pesmi« najvišja ekstaza Lepote — Radosti:

»Die Welt ist tief,
 »Und tiefer als der Tag gedacht.
 »Tief ist ihr Weh —,
 »Lust — tiefer noch als Herzeleid:
 »Weh spricht: Vergeh!
 »Doch alle Lust will Ewigkeit —,
 »— will tiefe, tiefe Ewigkeit!«

Otroško srce je sebi in drugim polno ugank. Zdaj sega oberoč po življenju, zdaj ga uničuje. S kakšno naslado trpinči otrok žival, kar ga ne moti, da si ne bi nekaj hipov potem njene glave pritiskal na prsi. Zdaj ga privlačujejo močni nasilni izrazi življenja, a v srcu se pritajujejo sramežljivo

najnežnejši občutki. Čisto nagoni si izbira prijatelja. Zveže se z njim, da nihče tega ne opazi, in tako ga s človeško družbo prično spajati prve življenjske vezi.

Igrali smo se v gručah, toda prijatelja sem imel le enega. Zgodaj sva se sešla in si znala z neverjetno fantazijo v majhnem okrožju in prostoru ustvarjati doživljaje, da je bil vsak dan prekratek. Najina ljubezen se ni kazala le v izrazih nežnosti, doživljala sva jo, kar se dogaja le med dvema spoloma, tudi v izbruhih sovražnosti. Spominjam se, da sem naravnost užival, ko smo ga neki dan vjeli med »sovražnimi« četami in sem ga šibal do krvi. Bil je trmast in uporen, svojih pajdašev ni maral izdati, čeprav me je od zamahov roka že bolela. Solze so mu drsele po licih, a stiskal je zobe, da so ustnice izgubljale kri, vil se je od bolečin, toda zvedeli nismo besedice. Medtem, ko sem ga pretepal, mi je raslo občudovanje do njega in zvečer sva se tesno objeta vračala domov. Drugo jutro sem ga komaj pričakal. Imel sem občutke, kakor da mi je srce priraslo nanj. Koliko ur sva presanjala v listnjaku, ko je lahen veter vznemirjal solčno tišino. Otroški pogovori teko zaupno, brez načrta, kar tja v en dan, toda njih vsebina je bogata kakor roman. Fantazija prepeljava misli in besede.

Če prav natanko premislimo, se otroci pogovarjajo samo o lepem. Načrte kujejo in bodočnost snujejo, človeško junaštvo občudujejo od najprimitivnejših do najvišjih oblik. Dedovanim junakom pogrevajo slavo, v mislih ustvarjajo nova pogumna dejanja. Seveda goje želje, kako bi se pokazali v ožjem krogu domače tovarišije, a pogosto se misli vržejo dalj, da bi zasijali človeštvu. Zdrav egoizem jih navdaja, morda častihlepnost in ambicija, a otrok misli na vse ljudi, ker ne postavlja med nje še meja in ne pozna razrednih nasprotstev, razen, če mu niso grenki doživljaji, ki jih navadno nagoni prikriva, zastрупili srca. Tudi če se pogovarjajo otroci o bridkih izkušnjah in žalosti, jim je vse lepo, ker jim pomeni Življenje, ki jim je obenem Lepota, zarodek in vsebina človekove bodočnosti.

Neki dan sva s prijateljem zasnovala list. Naredila sva načrt, čeprav se nama zaradi vzgoje in odtujenosti kakršnemu že bodi izobraženemu svetu o podobnih stvareh še sanjalo ni. Sklenila sva, da ga bova sama izdajala. Porazdelila sva si delo in vsebino, pritegnila še druge, ki so najine razlage prav neverno poslušali. Dopoldne smo iskali naslova in se vneto razgovarjali, kdo ga bo naročil in s kakšnim presenečenjem nas bodo gledali. Popoldne mi je prijatelj povedal, da se bo drugo jutro odpeljal na počitnice, kamor je vsako leto odhajal. Novica me je tako poparila, da mi je za nekaj hipov vzelo besedo. Vsi načrti, da bi za dan ali dva odložil odhod — medtem bi list že izšel — so bili jalovi. Odločevali so drugi; ne midva. Menda nisem imel nikoli kasneje bolj neskajljene zavesti, da sem sprožil dejanje, kakor ob zasnovi tega nerojenega lista.

Drugi dan po odhodu me je še bolelo srce, a otrok ne pozna dolge žalosti, morda prav zaradi tega, ker je ves v življenju, v Lepoti. Prav tako se človeška družba, ki jo oblikuje in spaja nova ideja, ko se hoče dvigniti do ustvarjanja, doslej zatirana zaživeti s polnimi pljuči, opajajoča se od otroške vere in poguma, s pozabo otresa vseh človeških dognanj, sovraži in zavrača vsakogar, ki jo spominja na minljivost in se zagreba v pesimizem, čeprav globoko doživljen, stvaren in realističen.

Prijatelj je odšel, ni ga bilo v prostoru, a ostal je v času. Ohranil sem mu vernost, kakor da živi med nami. Le otrok, ki mu je vsak hip dogodek, pozna lahko pozabljenja. Kasneje se človek razdeli in deli njegovega srca zažive v drugih. Mogoče bi se dale z otroškim doživljanjem primerjati le ure ustvarjajočega dela, ki popade človeka s tako oblastnostjo, da ne čuti nikogar več okoli sebe in vendar vsi dihajo v njem.

Usoda malega naroda je usoda človeka.

Ko je Breughel v svitu upornih gibanj nizozemskega ljudstva za versko in narodno svobodo naslikal svojo znamenito sliko »Velike ribe žro male ribe«, ni ustvaril na platnu samo vidne podobe zemljanovi usodi, obesil je zgodovino v okvir. Kakor se je v srednjem veku kmečka volja iz socialnih vzrokov protivila fevdalni samovolji, si je vstajajoče meščanstvo, s katerim se je ponekod pomešala tudi nižja fevdalna družba, ustvarilo nove pojme o državnem ozemlju in svobodi lastne trgovine in industrije. Iz teh osnov so se rodile tudi oblike zapadnega absolutizma in je izbruhnila vélika revolucija. Ko so znaniki novih časov, čeprav sinovi majhnih zemelj, naperili proti staroveškim imperijem modernejši puške in topove, je David podiral Goljate. Novi imperiji, ki so zrasli nad razvalinami ali se rodili iz doslej nezapaženih držav, so počasi uničili svoje prednike in si po kontinentih podvrgli še neprebujena ljudstva. Socialne in nacionalne vzmeti so sprožile idejo nacionalne svobode malih narodov, ki so izbili — nekateri pritajeno, drugi z odločnim pogumom — v dvajsetem stoletju v boju vélikih imperijev sebi samostojne države. Niso mrličji še dobro segnili, ko so se imperializmi novih oblik zagrizli v versajski mir. V najnovejših bojih vélikih imperijev so tvorbe malih držav izgubile iluzije svobode. Silni razvoj tehnike je zgradil njih voljo, moderni stroji so zmleli junaštvo in države so padale brez boja kakor bilke.

Ko so vso zemeljsko oblo prepregle antene in so se delavni ljudski razredi zavedeli, da so bombaž, braziljanska kava, argentinske črede, sladkorni trs, alpski les, kitajski čaj, japonska svila, panonsko žito, iraški petrolej, last človeške skupnosti, kateri so velike socialne ideje zarisale nove zemljevide, se je v malih narodih spočela nova vera v pravičnejšo bodočnost in v obrambo pred sužnjim življenjem, s katerim jim groze imperiji, sezidani na

nazorih, da morajo mali narodi velikim služiti. Razvoj je zopet potrdil resnico, da mali narodi, kadar ne sanjajo, drgetajo pred smrtjo.

V časih, ko je življenjski obstoj malih držav le še farsa in so njih pravice le fatamorgana polpreteklih dni, se svetlikajo ljudstvom, ki si hočejo sama na zemlji ustvarjati svojo usodo, nove zarje v širni človeški skupnosti, v kateri bi vse sile služile le eni sami ideji: ljudske sreče na zemlji. Človeško delo si mora ustvariti svojo idejo bodočnosti, brez nje bi roke ohromele.

Nad krčevitim hropenjem ljudstev, v pogoltnih bojih visi zopet strašna Breughelova slika človeške družbe »Če slepec slepca vodi...« Življenje individua, ki je spregledal na eno oko, je nenehna borba z naslikano usodo.

Na šolskih klopeh se mladeniču, željnemu velikih dejanj, ko je z obema rokama pričel objemati svet in se je rodil kot sin malega naroda, še sanjalo ni, čez kakšne skale bo moral plezati v življenju.

V južni Afriki se je takrat angleški imperializem polakomnil zlata, junaška borba Burov je pritegnila naša srca. Ruski car je napovedal Japoncem vojno. Kakor zijala smo strmeli v slike, ki so prikazovale, kako padajo z razprostrtimi rokami zadeti vojaki vznak med rdečimi ognji granat, kako se ruši led na Bajkalskem jezeru in se pogreza vlak v globino. Zmajevali smo z glavo, ko smo zvedeli, da je Port Arthur padel in je japonska mornarica potopila mogočno rusko brodovje, ki je tako slavnostno okoli Evrope in Afrike plulo proti vzhodu. Še v sanjah se nismo nadejali, da bi utegnili biti Rusi poraženi; vzgojenim v slovanski tradiciji je bila Rusija nekaj svetega. Andrejeva »Rdeči smeh« nas je nekaj let kasneje pretresel bolj psihološki kakor z odporom proti predaljni vojni. Katoliška založba, ki je izdajala »Vojno na daljnem vzhodu« s slikami, nam je v veliki revoluciji naslikala borbo delavcev pred Zimskim dvorcem kot spopad divjih zveri s carju in cerkvi zvestimi kozaki. Raztrgani capini mečejo ročne granate proti kozaškim jezdecem v zelenih suknjah, ki razganjajo druhal z nagajkami. Notranje bolezni Rusije in socialni boji še niso bili prodrli v našo zavest.

Predmestno malomeščanstvo je živelo ozkosrčno in zaprto življenje, ki ni moglo roditi plodnih semen. Napol v mestu, napol na deželi je bilo vdano cerkvi in habsburški hiši. Pazilo je, da bi se hčere možile v bogate hiše in bi mogle otroke vzgajati v staroveški morali za dostojno obrtniško ali uradniško življenje. Na delavce, ki so se naseljevali okoli patriarhalnih domov, so gledali s prezirom in z bojaznijo, da bi ne izkoriščali njih premoženja, kar je prešlo celo na otroke, da so se izogibali delavskih. Malomeščanska zakrknjenost proti delavcu — ne tolikaj proti kmetom, od koder so sami izvirali — se je kasneje sprevrgla v razredno nasprotstvo v meščanskih slojih: iz obrtništva razvijajoče se industrije, trgovine in velike posesti. V rodoljubnih društvih so se glasile popevčice idealiziranemu malemu narodu, njega patriarhalnim čednostim, posebno nepremakljivi narodni zavesti brez globljega notranjega ponosa. Telovadske prsi so prisegale zve-

stobo narodni zastavi, cesarju in domovini. Od mladosti sem vdihaval zrak tega malomeščanstva in doživel trpko spoznanje tudi kasneje, ko sem se mu docela odtujil, da so sinovi nekdanjih obrtnikov, trgovcev in na mestnem obodu živečih kmetov ohranili malomeščansko tradicijo še potem, ko so v spremenjenih gospodarskih in nacionalnih prilikah dosegli nivo nekakega kulturnega meščanstva.

Malo žarkov Lepote je posijalo v zadušno ozračje. Šele, ko so odkrivali spomenik Prešernu, prvemu velikemu pesniku, so se zgrnile množice na Marijinem trgu. Po osem in štiridesetem in sedemdesetem letu se je zopet v kmečkih sinovih, šolanih v domačem mestu in kasneje v tujini, dvignila narodna zavest k širšim razgledom, ki so dajali odkritju globljo vsebino. V solnčnem jutru sem stal onkraj mostu in strmel na jezero glav, ki so napolnile ves trg in stranske ulice. Videl sem može v cilindrih in črnih salonskih suknjah na govorniškem odru pred bronastim kipom pesnika in do pasu gole muze, ki mu je nad glavo držala lovorov venec. (Kasneje sem čul, da pridigajo v cerkvah proti tej goloti, ki je omadeževala pesnika, da tercijalke s povešenimi pogledi pljujejo pred spomenikom. Tako je postala »muza« simbol liberalizma.) Od časa do časa mi je veter pripihal govornikov glas a ne besed, na kar so se razlegli oglušujoči vzkliki. Prešinjala me je čudna radost, in navdajala vesela zavest, da slavimo nekaj veličastnega. Vihrale so zastave, nad glavami so poletavali golobi, godba je igrala, solnce je zlatilo bronasto pesnikovo glavo, ki je razgibala množice, kakršnih še do takrat nisem videl. Nisem si znal še razložiti, kaj me razgreva, ali občutki slave ali veselje nad mogočnimi izrazi zavesti. Občutil sem, da slave množice Lepoto, čeprav sem imel vtis, da bi mi oče, če bi ga vprašal, zakaj je Prešeren tako čaščen, odgovoril, da zaradi tolikerih in tolikerih slavnih gostov, velmož slovenskega Sokola, pevskih in gasilskih društev, občinskih očetov, ki so prihiteli k odkritju.

Že v detinskih letih sem se seznanil z gledališčem. V temni drvarnici je jetični, mozoljasti Marinkov, dolg kakor preklja, zavrt v rdečo razcapano haljo, kazal coprnije. Pred široko odprtimi očmi je požiral ogenj, čaral z denarjem, požiral žeblice, in mladostna domišljija je poslej kar koprnela po igri. Še procesije, parade ob cesarjevem rojstnem dnevu, žegnanja s pisanimi množicami, harmoniko, vrtiljaki in drugimi predstavami, so mi kakor v gledališču omamljale domišljijo. Prvotna predstava, da je vsako gledališče neka čarovnija, mi je zopet oživel, ko smo pričeli zahajati k popoldanskim predstavam v gledališče, ki se je pričelo prav tedaj razvijati iz rodoljubnega, čitalniškega odra. O večernih predstavah nisem imel pojma. Obiskovali smo »Pot okoli zemlje v osemdesetih dneh«, burke kakor »Luce in Lipe« in dramatizacije »Rokovnjačev« in »Desetega brata«. Sedel sem na rdečih baržunastih sedežih, vrtel oči na vse strani, širil nosnice, ker me je obkrožal zrak z nepoznanimi vonjavami. Lepe igralke, ki jih je oče pozorno ogledo-

val, so se mi zdele nedosegljiva bitja. Igra na odru mu je bila praznična živa resnica, čeprav sta teta in zaradi nje tudi mati imeli gledališče za deželo greha, ki me je prav zaradi tega še posebno zamikalo. Skoraj prevzetnost me je obšla, ko nam je oče pripovedoval, da nas je takrat najbolj priljubljeni igralec Verovšek vselej že z odra opazil. Kakor še nisem utegnil v mladosti očetove vneme za gledališče globlje presoditi, tako me je kasneje razočaral. Vnel sem se za Wagnerja in nisem zamudil nobene vprizoritve »Tannhäuserja«. Študiral sem njegove »Leitmotive«, nenehno sem brundal, dasi brez posluha, posamezne arije in odlomke iz ouverture. Debatirali smo ure in ure o idejnih globinah opere in zavračali Nietzschejevo obsodbo Wagnerja. »Tannhäuser« je postal v rodnem mestu senzacija, ker je v operi nastopala kot Venera domača pevka, žena uglednega meščana, v najglobljem dekolteju. Raznesle so se močeve grožnje, da jo bo med predstavo ustrelil. Iz predmestij so drli v gledališče, domala vsaka predstava je bila razprodana. Nazadnje je še oče izrazil željo, da bi šel gledat »Tannhäuserja«. V zaverovani naivnosti, ker me Venera ni prav nič vznemirjala in sem jo gledal le kot idejo, sem domneval, da je izvabila očeta za rodno mesto še nenavadna in izredna operna predstava v gledališče. Ko sva se vračala iz gledališča, je dolgo časa molčal, dokler se ni ves ogorčen nad mano, kakor da sem kriv njegovega pohoda, razsrdil, da takega dolgočasje ne pojde več gledat in da mu je žal denarja in spanja. Nenadno sem občutil globoki prepad med sabo in okolico, ki jo je zame predstavljal oče. Kje so bili dnevi, ko sem se mu bil namenil napisati povest.

V pustih popoldanskih urah, ko se mi je učenje upiralo in se je dolgčas sprehajal po domačih sobah, me je na pragu dozorevanja osvojil Sienkiewiczov roman »Z ognjem in mečem«. Padala je stran za stranjo, v prsih mi je zagorelo, da fantazija še ponoči ni imela pokoja. Z Zaglobo sem jezdil skozi stepe, oblivala me je smrtna zona, kadar so se pšice zabadale vame kakor v gospoda Longina. Z Bohunom sem se boril in se tresel pred hetmanom Hmielnickim, belouška se mi je ovila okoli vratu, plazečemu se po potoku namesto Skrzetuskega. Neznani svet se je odpiral pred mano, še kot otrok sem čutil sorodstvo s Sienkiewiczevimi junaki, atavistična čustva so me spajala s prostrano zemljo. Enkrat sem bil Poljak, drugič kozaški ataman na Siči, na Dnjeperskih pragovih, kjer je tekla vodka in so žvenketale krive sablje. Roman sem prebiral brez občutkov, brez zavesti, da sem sin malega naroda. Sienkiewiczov svet je bil moj svet, prvi slovanski, v katerem sem se znašel. Karkoli sem kasneje bral, moj pogled se je v hrepeneči melanholiji obračal tja za Karpate in za Dnjeper, kjer so valovile množice, prepevale po stepah, popivale na Siči, iskale svojih pravic, in se je rodila široka slovanska epika. Pisateljeva fantazija je iz podzavesti ustvarila tipe, ki jih je poljska zgodovina vedno iznova oživljala in je narod v njih krvavel.

Otroku se ni še svitalo, da se je Sienkiewicz le od daleč dotaknil laži poljske družbe, ko je ustvarjal heroično dobo njene zgodovine, iskal junakov med nižjo šlaho, ki se je borila in krvavela za višjo. Poljake je tipiziral in ustvarjal heroje, kozake je predstavljal kot divjo, nebrzdano gmoto. Njih socialne borbe ni videl, kmet je ostal v somračnem ozadju, za kulisami, pred katerimi se je odigravala bleščeča paradna zgodovina. Sienkiewiczova fantazija mi ni stavljala ugank, omamljala me je kakor ptico, ki jo nebogljen veter zanaša čez stepe. In vendar sem od daleč slutil, da so vsebina njegovih romanov le mogočne slike in herojska junaštva. »Moljci so pili na žive in mrtve, preden jih objame črna smrt«: srce se mi je širilo kakor harmonika.

Nikoli prej nisem tako iz bližine zavohal goste črne krvi, ki jo ljudje in narodi prelivajo, kakor nad Sienkiewiczem. Začutil sem, kako je namakala od solnca požgane trave in se mešala z vodami, deročimi proti Črnemu morju. Zverina se je v meni dramila. Srce se mi je krčilo pred slikami, ki so kazale na drogeve natakunjene tatarske glave z dolgimi brki in kitami. Iz krvave romantike je raslo občudovanje človeškega heroizma. Sin malega naroda je koprnel po njem, tesnobna malomeščanska srenja je izginila in domača zemlja se je izpremenila v poljane, ki so pričakovale heroja.

Kakšen je labirint muk in opojne radosti, skozi katerega se pretika mlad človek, hrepeneč po Lepoti v heroizmu. V bežnih letih, ko mu vulkan preti prsi razbiti, preživlja razvoj človeka od najprimitivnejših do najglobljih izrazov življenja. Hrepeni po orjaški moči, s katero je jamski človek podiral živali in pobijal svoje sovražnike. Iz stare ljudske domišljije porojeni simboli ga vznemirjajo. Prikazuje se mu Mojzes, ki je izpeljal svoj narod iz sužnosti in mu pod goro Sinaj dal postave. Zakonodavec, ki je ustvaril nacionalno in socialno poslanstvo svojega ljudstva. V teminah se prebujajo Kajn, mu draži pohlep po krvi in oblasti nad človekom. Zapada v ekstazo preporoditeljev človeške družbe, ki so v silni askezi zatajevali sebe in se potapljali v najgloblje privide naše življenjske usode. Vera v pravico mu še v sanjah povzroča bolečine in trzaje. Cezarji in Napoleoni ga zanašajo v orlovske višine in že se mu v prsih poraja revolucionar, ki se z razbeljenim srcem upira družbi in sili. Po stezi Frančiška Asiškega in srednjeveških mistikov poskuša do vodnjaka religioznih prividov in piti razodetja našega žitja. Podirati svet in ga na novo sezidati se mu zdi otroška igra. Njegov duh ne pozna ovir ne okolja in socialnih plotov družbe, v kateri živi, vse njegovo življenje je zalet. Komur utripa ustvarjalna žilica, se poganja za najvišjimi vrhovi, s katerih je luč sijala rodovom skozi veke.

V nenehnem nemiru in v vrtincih radosti, dvomov in pobitosti se dolgo ne zave, da je heroizem: roditi se in živeti kot sin malega naroda, a imeti oči uprte v dejanje, resnico, v človeško srečo: v najgloblja doživetja Lepote.

(Dalje)

BLODNJE ZA LEPOTO

JUŠ KOZAK

»Dovolj je, če zastopaš en vek, saj ne moreš spadati v tistega, ki te vidi, kako umiraš«, je zapisal Balzac.

Kakor si človek v mladosti umišlja, da se bo skozi vekove razpel, se nazadnje zave, da le s smrtnimi tipalkami seže v vek, ki prihaja in kliče nove moči v življenje. Resnica je, da ni med dobami visokih plotov, da se po svojih zakonih čas preliva v čas, ki si je ves v vzročnem svaštvu, a v dobi velikih prevratov nosimo vsi Janovo glavo, eno uprto naprej, drugo nazaj.

Rodili smo se in zadihali v času, ko je meščanska družba doživljala vesele dni prospevanja in si ni bila še v svesti, da je že z eno nogo v vrtincu razkroja. Ustvarjajočega duha, čigar delovanje smo si pogosto zelo abstraktno predstavljali, smo malikovali. Umetnost nam ni bila samo najvišji izraz življenja, bila nam je dejanje, s katerim se je človeški duh upiral in zmagoval nad družbo. Kettejevi zapiski o dogodkih in prijateljih: »nič drugega ne bomo govorili, kakor samo o literaturi, politike ne maramo, to je grda stvar...«, zadenejo deloma bistvo takratnih nagnjenj.

Bleriot je delal prve poskuse za prelet Kanala in tehnika, osnova za novo življenjsko občutje, je bila še v razvoju. Politika je v velikem svetu služila Forsytom. V malem narodu se je borila za drobtine narodnih pravic ali se krmila pri jaslih vladajoče meščansko fevdalne in hierarhične družbe. Pritiskala je človeka ob tla in ga ubijala, umazano brez poleta. Družbeni razredi so se v zaostalih razmerah komaj pričeli osveščati, s parlamentarne mize so si trgali pravice, da bi si ustvarili fiziognomijo svoje življenjske nujnosti. Malomeščanska zadovoljnost je bila topa za vse časovne opomine in ni čutila svoje dekadence.

Delavski razredi so v boju z imperialističnimi težnjami in nacionalističnim šovinizmom gojili vero v evolucijo. Kjerkoli je vera v bližnjo zmago vžgala napadajoče vrste, so jim vladajoči razredi postavili topove in puške nasproti. Iz pregnanstva, bede in samote, so veliki revolucionarji, navidez nepomirljivi doktrinarji, napadali družbo in zidali novim ideologijam temelje za vročo borbo. Dejanja in svobode željni duh se je na begu iz dnevne politike od porazov in ponižanj zatekal v umetnost. Obsojan in preziran v ozračju dekadentne družbe, se je naravnost bolešno zavedal svoje individualne moči in si v umetnosti tešil hrepenenje po lepoti, popolni svobodi, in doživljal v njej revolucionarne ideologije. Individualizem je v nasprotju z družbo dosegel orgije upora in lastnega oboževanja.

Neki življenjski optimizem, ki ni izviral zgolj iz radosti naše mladosti, se je zgoščal na dnu tedanjega občutja. V malem narodu so se po krizah sedemdesetih let pričeli družbeni razredi prebujati, narodna zavest se je v nosilcih poglobljala in na duri je trkalo usodno vprašanje narodnega bivanja. Nazorski boji, v svojem jedru zdravi, ker so razkužili mlakuže lenega slogaštva, so preklali svet na dvoje. V parlamentu so se politični boji zaostri, vse moči v narodu so se zganile. Mlada inteligenca je zasluhtila radost napovedujočega se življenja. Politik je prisluhnil revolucionarnim gibanjem v svetu in pričel med ljudstvo sejati ideje. Znanstvenik je z liričnim zanosom objel znanost, da bi mu zrasla na domačih tleh in bi govorila v rodnem jeziku. Pred vsemi je hodil umetnik.

Moderna, ki je bila vdrla z revolucionarno mladostjo, je bila že v zorenju, ko smo jo v svojem razvoju pričeli spoznavati.

Meščanska družba, ki je na skrivaj hrepenela po zabavni in dražljivi literaturi in se očitno vnemala za vzgojno, moralno in narodno izpodbudno, se je s prezirom obrnila od modernega umetnika, ki ji je pel o svojih notranjih viharjih in ji odpiral labirinte človeškega srca. Meščanu so se zdele »sanje« umetnikove duše nerazumljive, govorica tuja, knjige nepotrebne, pohujšljive, kvarne za človeško zdravje in narodno vzgojo. Umetnik, ki je zadel na odpor, se je s trmastim čelom postavil proti družbi, veroval le v razodetje svojih notranjih prividov in slikal v mračnih barvah svojo usodo ali pa brusil bojevniški rapir.

Kakor je bila na pragu prevratov osemindesetega leta Prešernova ljubezenska pesem revolucionarna, tako so zdaj novi motivi, nove oblike zmedli duhove. Družbeni razredi, v Prešernovem času, posebno v malem narodu še nerazgibani, so se sedaj budili in morda so prav zaradi tega socialna, politična, narodnostna vsebina, pri Prešernu le nakazane, dobile v modernih pesnikih vse močnejši izraz. Z bolešno naslado je umetnik viviseciriral svoje srce in iskal najbolj prikritim utripom in bolečinam izraza. Šablonska občutja narave in ljubezni so zatemnela pred oblikami novih doživljanj. Lahen zgib narave je rasel umetniku v simbolni privid. Družba je obsojala moderno umetnost, da blodi po svojih poteh, brez vsakršne realne vsebine, brez koristi za narodno in človeško življenje. Mrdali so se, da ni otipljive stvarne vsebine, da strežejo umetniki meglenim sanjam, brodiijo po kalnih vodah, veslajo za prividi nad oblaki in se izražajo v neumljivi besedi. Celu voljnijšim in sprejemljivejšim so se zdele njih »sanje« pretemne, da bi izluščili vsebino. Ker so se umetniki izrekli načelno za »čisto« umetnost proti »lažni« umetnosti, so jih obsojali, da je njih prizadevanje le l'art pour l'artizem. In res, kaj naj bi bil po preprostih utilitarističnih nazorih počel duhovnik na prižnici z verzi »Tam v daljavi, ne ve se, kam ptič leti...«, kako naj bi bil politik v krčmi vžigal volilce s stihii »Tiho čez polje, — tiho mesec gre, — z njim gre žalostno

srce...« in kje bi bil srednješolski profesor zasidral rodoljubno misel v pesmi »Čuj minute! — Trdo — kakor kaplje srebrne — skozi temine črne — minute noči prečute — bijo!«

Mladina pa je občutila in z žejnim srcem sprejela novo umetnost, ki ji je bila izraz krepke življenjske volje in na drugi strani verna podoba razkrajajoče se družbe. Izpoved neposredno doživete resničnosti je vžigala. Umetnik je zavračal vsako prisiljenost in lažnivost, pokoren le notranjim ukazom ni poznal nobenega posiljevanja. Ker je bil ves prevzet od lepote in resnice, je bil trdno uverjen, da služi svojemu narodu in človeku, če preganja zlagano konvencionalnost in razbija načičkane, puhle malike. Krepko poudarjeni individualizem je rasel iz globoke zavesti, da je vse osebno doživljanje last celote. Mlade duše so zaslutile v novi umetnosti izraz resnice.

Globoka strast, ki je obenem merilo umetniškega ustvarjanja, je prešinjala nova dela. Vsa doba se je zrcalila v njih. Razkroj dekadentne družbe Fin de siècle je zaživel v podobah. V obupu in bolečinah so mlada srca iskala smrt, z naporom velike volje se je človek izvijał iz nje objema. Osamljena duša je blodila po samotnih potih in iskala nove vsebine v verskih simbolih. Socialna beda je bila umetnikova beda, ponižani in razžaljeni so prihajali v življenje. Po eni strani je bilo čustvo nezmotljivo, po drugi je vsak simbol izražal idejo. Satira je postala ljubljeno orožje, s katerim je umetnik razkrinkaval družbo. Pahnjen iz vladajočih slojev, ki niso razumeli njegovega subjektivizma in žela, je stopil med proletariat, v katerem je zaslutil življenjsko silo bodočnosti. Sprejel je njegovo borbo in ideologijo, pričel je rušiti stari svet v zavesti, da so tudi njegove najtišje sanje vrednote bodoče družbe. Snel je umetnosti romantični božanstveni nimbus in se proglasil za delavca z razredno zavestjo. Z življenjem, uporom in delom je potrdil čast umetnikovega dela — kakor menda še ni bila po Michelangelu poudarjena — ki se ne uklanja družabni koristnosti, ne moli za miloščino. Zadevali so ga očitki subjektivizma in deloma so ti očitki res pogodili resnico, marsikaj bo čas izpremenil v votlo recitacijo.

Nova miselnost in čustvovanje sta si ustvarila izrazno tehniko in oblike. Na platnu so vzplamtele vroče barve; gozdovi, pokrajine, drevesa v bregu, sejalec na polju, cerkve v solncu in snegu, so zaživali z žarom, ki ga je zagledalo ljubezni in življenjske radosti pijano umetnikovo oko. Domačnost se ni izražala v folklori, v otipljivih narodnih motivih, ampak v barvah, stilu, v notranjem občutju, s katerim ustvarja umetnik novo zavest do sveta in prirode. Nova umetnost je izražala veliko afirmacijo življenja, revolucionarna tehnika ji je dajala prepričevalno moč. Oko je osupnilo in strmelo, kakor da teh svetov še ni videlo. Predmeti so izginjali, slika je bila poezija, mogočna simfonija svetlobe in senc. Kakor slikar je komponist čustvovanju in vibracijam človeškega srca iskal globljih izrazov v

novih akordih, ki so razodevali nov življenjski ritem. Poezija je v ritmu odkrila novo obliko, v besednem zakladu melodično snov. Izrazna sila se je postoterala. Iz barvitosti besede in ritma so rasli novi svetovi življenjske vsebine in volje. V drznih podobah in preprosti ljudski besedi, katere sočnost je kakor nanovo oživila, sta prozaik in dramatik ustvarjala simbole našega bivanja in hrepenenja v času in v družbi.

Sproščeni ritem je bil umetniški in življenjski nazor moderne, ki je dvignila prapor kulture proti civilizaciji.

Kakor vsako gibanje, je tudi moderna ustvarila časovno modo. Po parkih so hodile vzhičene učiteljice in študentke, sanjarile so o objemih pesnikov in sedele s široko odprtimi očmi po parkih, ko je odpadalo listje, šumelo v vetru in vzbujalo misli na smrt. Vroča dekleta so iskala v dolgih poljubih »dušo«, hčere bogatih meščanov so se shajale z bohemi, ki so poznali le »cesto pred sabo«. Mladi poetje so hodili v oguljenih oblekah, veter jim je razpihaval genialno zavezane kravate. Po zakotnih krčmah, najrajši za zastrtimi zavesami, so posedali »geniji« in v dolgih debatah glodali smisel življenja. Mrkogledi so hodili mladi ljudje po ulicah, s sovraštvom so se ozirali v meščanske domove, iskali so vlačug, da bi z njimi reševali življenjske probleme in se razgovarjali s »sorodnimi dušami«. Simboli so rasli kakor gobe, hrepenenje se je pretakalo po ulicah. Snobizem, ki je zmeraj znak nekega razkroja, je vdiral v meščanske domove. V uradniških in trgovskih družinah so sklepale matere roke nad čudnimi nagnjenji svojih otrok, po trgih in provincialnih mestih so uspevali sanjarski kanclisti in dopisniki domačih novic. Natararice so morale v praznih krčmah poslušati pretresljive izpovedi samotnih gostov ali pa pripovedovati svojo usodo. Kdorkoli je imel kaj daru, si je paral svojo »dušo«, pisal verze, se nasilno izpreminjal v bohema, ki se ogiblje domov in tava v dežju in viharju po dolgih, dolgih cestah. Iz ljubezenskih pisem so kapala čustva, hčere spodobnih družin so sanjarile, kako bi postale pocestnice in ljubice poetov. V mladih rodovih je pričela meščanska družba sovražiti samo sebe in svoj stari ponos.

Umetniško ustvarjanje nam je bilo najvišja svoboda človeškega duha in knjiga je postala življenjska vsebina. Šolske ure z recitacijami pesmi in odlomki domače proze so bile puste, brez vsebine, oči so strmele skozi okno in odsotni duh je sanjaril o življenju, ki ga je spoznaval v knjigah. Prvi razgledi so zajeli domačo knjigo. Po Šišenski poti je vsak dan proti večeru prihajal Aškerc in z drobnimi koraki hitel skozi gozd. Nizka čokata postava, njegova velika glava z brado, je bila živa podoba upora in svobodnega duha. Nikoli se ni ozrl na študenta, sedečega na klopi, ki se je spoštljivo oziral vanj in si želel le pogleda. V mladem srcu je odmevala krepka dikcija njegovih balad. Ko se je Aškerc potapljal v svoji racio-

nalistični poeziji, smo željno vsrkavali veličanje herojev svobodnega duha in slike o nasilstvih nad njimi. Romantika heroizma nas je zamamila, da nismo še opazili umetnikovega pešanja. Nenadno me je osvojila moderna. Kakor osamljen sem taval po ulicah, obkročili so me simboli, ki jih še nisem doumel. Idealist »Martin Kačur« je že rasel v privid, na ulicah sem srečaval »Francke« in »Nine«, bil sem »Maks z Betajnov« in sem iskal zločina v domači hiši. Kakor domenjeni smo se srečavali z istimi problemi. Obletaval nas je pesimizem in kdor mu je bil po naravi podvržen, se ni mogel izmotati iz začarane pajčevine. Na čelu smo nosili zapisano usodo — »baš čez oči dva črna, črna curka — « in izza rešetk obupa je vodila edina rešitev, svobodna cesta, kjer ni okovov in postav, koder romajo z boleščjo in pogumom brezdomci. Iz Cankarjevega hrepenenja je vodila pot v anarhizem. Ure in ure smo debatirali o družbi, v kateri bodo padli vsi zakoni in bodo le svobodne vezi družile anarhiste. Obrtnikovemu sinu je bil oče z vsemi tradicijami in liberalnimi nazori inkarnacija nazadnjaštva. Ker ni bil dovzeten za nobeno pesniško idejo, se mi je zdelo, da je ostal daleč za »človekom«. Kakor vsa mladina nisem iskal v umetnosti toliko lepote kakor idej in misli. Stvaritve, v katerih je lepota, ki sem jo pri Ketteju ali v »Samogovorih« bolj podzavestno kakor zavedno občutil, izpovedovala globoke sentence, so mi bile najvišje umetnine. Slike impresionistov, ki niso izražale otipljivih idej kakor Groharjev »Sejalec«, Jakopičev »Svetnik« ali njegov »Evangelij sv. Marka«, so mi nekaj časa povzročale preglavice. Zaman sem se trudil, da bi pred slikami »Križank«, »Sadovnjaka« ali »Pri klavirju« iztuhtal idejo. Šele počasi se mi je razodelo, da je že lepota sama umetniška ideja. Kakor pred slikami, sem se v koncertnih dvoranaх zamaknjen pogrezal v Beethovnov« simfonije ali Lajovčeve skladbe, v katerih sem doživljal izraze vzvišenih idej. Pod vplivom Cankarjeve satire so se mi dom, šola in življenje v rodnem mestu prikazovali kot farsa. V predstavi se mi je porodila bizarna slika, da kakor pri Chagallu plavam nad rodnim mestom nosen od pesimizma in zaničevanja »O domovina, ti si kakor vlačuga...«. Toda čar Cankarjeve romantike se je v meni kaj zgodaj obletel. Kakor sem se h Ketteju, Murnu in Župančiču še vedno vračal, nosil njih pesmi s seboj, tako sem se Cankarju odtujil, ponekod me je celo odbijal. »Na klancu«, »Martin Kačur«, »Hiša Marije Pomočnice«, »Hlapci«, »Kralj na Betajnovi«, nekatere novele in satire iz knjig »Pohujšanje...«, »Križ na gori« so mi ostale žive, drugo mi je obledelo brez posebnega vtisa. Že prvič me je močno pritegnila povest »Aleš iz Razora«, ki je sam ni bog ve kaj cenil, in ji še danes ni dala kritika posebnega priznanja. Nekateri prizori v »Alešu«, doživetje pokrajine in karakteristika slovenskega človeka sta me vselej globoko prevzela. »Kurent« mi je bil med vsemi Cankarjevimi knjigami takrat najgloblja in po Prešernu nova izpoved umetnikove bolesti. Prav tako je bil ognjeni

žar v »Hlapcu Jerneju« mladi veri v pravico veličastna zarja. Osebno me je zajel problem »Volje in moči«, s katerim se je mlada narava ječe borila. V marsičem so se mi potem pogledi na Cankarja razširili in poglobili, njegovo veliko delo, spočeto v tesnih življenjskih in gospodarskih razmerah, se mi je šele kasneje prikazalo v jasnejši razvojni in umetniški pomembnosti. Vendar se do danes ne morem iznebiti nekaterih prvotnih vtisov. Lagal bi, če ne bi priznal, da se mi marsikaj v njegovem ustvarjanju zdi nedonošeno in blede, pogosto celo malenkostno, kar je gotovo izraz tesnobe, v kateri je ustvarjal. Občutil sem vsebinsko in idejno ponavljanje in posebno takrat sem pogrešal globin in širin, ki sem jih pričakoval od umetniškega dela. Že v mladosti sem zagledal tri, štiri osnovne motive, iz katerih je rasel njegov lirični subjektivizem, za kopicico vprašanj in problemov nisem našel pri njem ne odziva ne odgovora. Večkrat se mi je primerilo, da nisem mogel potem, ko sem prebral eno knjigo, dolgo časa vzeti druge v roke, tako me je njegov lirizem do prenasičenosti utrudil. Do Cankarja še nimamo pravih odnosov, o nasprotnem me prav tako ni prepričalo že skoraj sumljivo se ponavljajoče sklicevanje na njegove izpovedi, ki služijo le narodnostnim in političnim časovnim tendencam, a smo se po drugi strani, v okviru nekakšne kulturne avtarkije, odmaknili od velikih vprašanj človeškega življenja, ki so bila in bodo vsebina vsake globoke umetnosti.

Ko sem zdrknil iz Cankarjevega naročja, so pritisnili name vtisi iz vsega sveta. Med prvimi je bil Gorki z živimi povestmi iz bosjaškega življenja. Kakor ga je ves literarni svet kot velik dogodek pozdravil, tako sem se s slastjo zatopil v njegovo »Starico Izergil«, »Makar Čudro« in druge povesti, v katerih je z živimi barvami slikal svoja doživetja. Slovenski bohem se je izpremenil v ruskega bosjaka. Barje in Ljubljansko polje sta mu bila širna stepa, kjer je doživljal Gorkega, človeka iz nižin, ki so se pričele odkrivati tudi v domačem življenju. Na periferiji, v predmestnih krčmah smo iskali tipov iz »Na dnu«, anarhistični razgledi so se poglobljali. Od Gorkega sem se približal Čehovu, globokemu analizatorju tedanje meščanske družbe. Zapredle so me pred vsem njegove psihološke globine, da pogosto socialnega ozadja niti videl nisem. Čehov mi je odpiral nove poglede v človeka, ki je živel na robu obupa in blaznosti, a zavese pred socialnim ozadjem, ki ga je avtorjevo oko zagledalo, nisem odgrnil. Globine Čehova mi je šele mnogo kasneje odkril »Teater hudožestvenikov«, ki je v razvoju gledališke umetnosti po Grkih, srednjeveških misterijih, Shakespearovem in francoskem odru, ustvaril stil modernega realizma. Prizori v »Stričku Vanji«, »Treh sestrah« in »Češnjem vrtu«, niso pokazali na odru samo resničnega, živega človeka, njegovo umstveno in čustveno snovanje do neizgovorjenih misli, ampak so v dina-

mični soigri utelesili izvor pisateljeve idejne inspiracije v času in družbi. — Od Čehova me je zaneslo k starejšim. Gogoljeva romantika mi je zopet razvnela strast do narave in mladostno oboževanje heroizma, ki se je ob »Tarasu Buljbi« opajalo. Če so me pri Sienkiewiczzu razvnemali silni prizori, me je sedaj prevzela etična globina človeške borbe in smrti. Mogočni Gogoljevi opisi so me naravnost predstavili tja za Karpate, da sem slišal šumenje trave in zamolklo udarjanje konjskih kopit po mehkih stepnih tleh, po katerih so jezdili Taras in njegova sinova. — Ves opojen od čara ruske zemlje sem spoznal Koljcov, čigar pesmi o žitu in polju so me spremljale na njive, kjer sem v mladosti kopal krompir, in sem sedaj verze recitiral. Zajela me je starodavna romantika zemlje, da sem v lepih večerih polegal na ozarah, ko se je dozorevajoče klasje sklanjalo in šelestelo. Kakor pijan od tega napoja sem odkril liriko Škota Burnsa. — Ideali kmetiškega življenja so mi obledeli, ko sta me ogrela Gogoljev realizem in njegova satira. Česar mi prvo srečanje z Gogoljem in Čehovim še ni približalo, je sedaj navalilo name z novimi problemi vsebine in ideje. Slutnje zgodnjih let, da mora imeti umetniško delo globoko vsebino, so se izpremenile v zavest. Pričel sem doumevati silo resničnega umetniškega ustvarjanja. Kakor gledamo v nošah, pohištvu, starinskih sabljah in drugih rekvizitih v muzeju našo zunanjo zgodovino, tako so nam umetniška dela ohranila živega človeka, še več, ne le kako je enkratno živel, dihal in mislil, temveč kako se v razvoju ponavlja. Pri Gogolju sem zagledal tipe, ki so rasli iz človeške narave in razmer, pa niso s časom izgubili barvitosti. Čičikov ostane Čičikov tako v fevdalni kakor v meščansko-kapitalistični družbi. Ko sem iskal ključ do teh skrivnosti, sem zaslutil, da ne ustvarjata umetniškega dela zgolj razum in čustvo, temveč da je še neka sila, ki ji nisem vedel imena, na delu pri spočetju resnične umetnine in prepričujočih tipov, ki žive svoje lastno življenje, a so vendar zajeti iz nas vseh. Kasneje sem to silo z drugimi vred krstil za intuicijo, ne navdih od zgoraj, ampak skrajna dinamična napetost človeškega duha. Dogodi se, da pisatelj s kakor tetivo napetim razumom nikamor ne more in visi obupan nad svojim delom, pa ga nenadno nekaj obide, da piše kakor vročičen, ko se niti dobro ne zave, kaj piše, a se mu prav tedaj pod peresom ustvarja prava podoba in se mu odpira pot naprej. (Mičurin je trdil, da tudi znanstvenik brez nekakega intuitivnega pogleda kljub dolgoletnemu in vestnemu študiju predmeta ne more do odkritij.) Brez intuicije, ki se naenkrat znanstvenemu dogajanju glede obsega in izvira odtuja in se po navadi zaneti med delom, se večno živo umetniško delo še ni rodilo. Morda ustvarja prav intuicija, ki vodi delo po logičnih zakonih snovi, vsebino in podobe, ki presegajo pisateljevo zamisel. — Tisti čas sem živel le v Gogoljevih tipih iz »Revizorja«, »Mrtvih duš«, s katerimi je hotel družbo ozdraviti, a ji je nevede s sugestijo ustvarjalne sile izpodnašal tla. Utopil sem se v ruskem

leposlovju, ki je ustvarilo gigantska dela, ko se je pisatelj pred nasiljem zatekal v umetnost, da bi slikal razmere, oznanjal nove ideje in oblikoval družbo. Od Turgenjeva h Gončarovu, nazaj k pesnitvam Lermontova in Puškina, vsega prevzetega od lepote in problematike njegovega »Onjegina«, k Nekrasovu in zopet h Gogolju, Gorkemu, Andrejevu me je zaganjalo nemirno iskanje.

Kakor sem že v zgodnjih letih zahrepenel v Lepoti ne le po nasladi, ampak po razodetju neznane mi življenjske resničnosti, tako se me je polaščala vedno globlja strast, da bi proniknil v globine našega bivanja. Pričel sem jih iskati v delih, ki mi jih je sprva šolska učenost priskutila. Schiller me takrat ne kasneje, izvzemši nekaterih prizorov v poedinih dramah, nikoli ni zagrel. Goethe mi je postal vodnjak spoznanj. Sledil sem mu na vsej poti od zgodnje lirike, Sturm in Dranga, potovanja v Italijo, pa »Fausta« in romanov do znanosti. Ko so se izrekli na moskovskem kongresu za njegovega »Fausta«, da je najsilnejša stvaritev evropske meščanske umetnosti, mu je novi svet potrdil umetniške vrednote, pred katerimi se je kljub tolikerim knjigam in hvalam svet vendarle hladno klanjal. Najgloblja drama vse nemške literature je ostala prav za prav brez dedičev, ker ni bila le izraz enkratnega življenja, temveč sinteza vsega umstvenega in umetniškega napora cele dobe. Stoletja človeških stremljenj se odražajo v njem, kakor v Dantejevi »Divini comedii«, do katere me je pot šele kasno pripeljala. V »Faustu« se je umstveni razvoj človeštva uteljesil v umetniških simbolih in v njegovi tragediji se je rodila nova človeška zavest. Vsebina človeškega življenja je našla odrešenje v besedi, tako preprosti in zagonetni kakor je vsebina sama (prim. Chorus mysticus). V »Faustu« sem odkril umetniško delo, v katerem so našle uteho želje, da bi mi umetnost razkrila objektivno resnico življenja. Prav tako sem se ob Goetheju prvič zazrl v skrivnost oblike, ki je ne izpričuje le bogastvo izraznih sredstev, temveč stvariteljska drznost in življenjska sila fantazije, s katero oblikuje umetnik človeški zavesti novo vsebino. Dolgo časa me je oklepalo Goethejevo stremljenje, mladostna ljubezen do narave mi je ob njem rasla v kozmično občutje. Naenkrat se mi je lepota prikazala v odkrivanju naravnih zakonov in zaglobil sem se v vede. Včasih se mi je zdelo, da doživljam romane nad odkritji iz življenja rastlin, kemičnih dogajanj v zemeljski skorji in gibanju vsemirnih svetov.

Goethe mi je oživil Grke, ki mi jih je šola prikazala le kot špartanske vojščake in maratonske bojevnike. Z liričnim navdihom sem pričel sanjati o starem svetu, po katerem so se izprehajali bogovi — simboli, kjer je bil vsak gaj oživljen in je Pan plašil lepe pastirice. V svetli mesečini sem blodil po mestnem parku in si predstavljal, da tavam po grških gajih. Kar sem prej sovražil, sem sedaj s prav tako ljubeznijo vzljubil. »Ilijado« in

»Odisejo« sem s pomočjo slovarjev prebiral v originalu in užival presenečenja nad lepoto oblike in barvitostjo življenja. V duhu sem hodil po Akropoli med templji, občudoval zagorela telesa v palestrah, se izprehajal s filozofi med stebrovjem in se poskušal z vso dušo zaglobiti v panteistični nazor. Ko sem v fantaziji zaživel med grobišči stare kulture, me je prevzelo še globlje spoznanje o velikih dejanjih v umetnosti, ki je v lepoti oblikovala človeško zavest in kakor nobena zgodovina zmagovala nad minljivostjo vsega našega bivanja. Kjer je trava prerasla človeška bivališča in se bori s koreninami oprijemajo marmorja pod zemljo, je umetnikova moč življenje ohranila. Hodil sem z grškimi tesarji, kamnoseki, ribiči, čevljarji k Eleuzinskim in Dionizijevim misterijem, z njimi sem poslušal tragedije. Tudi v Sofoklovih dramah sem odkrival objektivne življenjske resnice. Sofoklova pobožnost in vdanost bogovom: čuječe in gospodujoče usode nad človeškim življenjem, ki je izvirala iz neborbenosti njegovega duha, kot predstavnika družbenih plasti, ki so odmirale tako v političnem življenju kakor v produkciji, se mi je upirala — oziroma se nisem mogel nikakor vživeti vanjo, a pesniške lepote in sila, s katero je oblikoval človeško tragedijo v življenjskih stopah, so me — posebno v »Antigoni« — globoko pretresle. V Sofoklu sem zagledal umetnika, ki se ne bori z občestvenim nazorom, temveč jim z umetnostjo služi. Po nazorih mi je bil Euripides s svojo skepso; človečnostjo in z uporom mnogo bližji.

Atene — Sparta, dva svetova, dvoje življenjskih osnov, katerih zunanja oblika se menjava s časom in načinom produkcije. Takrat smo bili s srcem v Atenah, čeprav smo si tamošnje življenje precej naivno predstavljali.

Ko je bila domišljija najbolj pohlepna, me je naključje seznanilo z Balzacom. Menda je bila prva knjiga »Oče Goriot«. Zagnal sem se v globoke tokove življenja, ki so se valili izpod Balzacovega peresa. Družba, intrige, pohlep po denarju, naponi človeške volje, utripanje človeških src v življenjskem labirintu, suženjstvo strašnim strastem, to je bilo sedaj življenje, ki sem se ga oklenil. Temni prepadi so se mi odpirali in na njih robu sem občutil omotico v glavi. Čemu je pisal? Zaslutil sem neizprosne sile, ki so ga obsedle, da je moral ustvarjati kakor brezumen. Bila mu je dana zapoved, da ohrani življenje svojega stoletja rodovom. Gledal sem ga, kako sedi v meniški kuti z zlatimi škarjami na verižici okrog ledij za zastrtimi okni pri mizi in ustvarja svetove. »Ce qu'il a commencé par l'épée, je l'achèverai par la plume«, je imel vklesano pod Napoleonovim kipom. Ob drugi priliki se je definiral: »Nič drugega nočem biti kakor sekretar francoske družbe.« Od napora mu je izgorelo srce. Občutil sem strašno oblast dela, ki pogoltne vsakogar, kdor hoče v družbi zapustiti odtise svojih rok in nog. Le srce, ki je tako neizmerno hlepelo po ljubezni, jo je moglo v taki meri izkazati svojemu delu. Ljubiti toliko ljudi, od »Lilije«, Dilecte Bernyške

do Wilfrida, moraličnega in estetskega nadčloveka romantičnega kova, in vse z ognjenim žarom srca obuditi v življenje, zmore le oni, komur je igra našega življenja dražja od lastne usode. »Človeška komedija«, veliki realistični tekst porevolucijske dobe, je zgodovina takratne francoske družbe, pretopljena v plavžu Balzacovega notranjega ognja. Iz nje rasejo osebe v bodočnost. »Wilfrid hoče prekrižati ruske stepe, preplaviti Azijo do Gange z zmagujočimi trumami, iztrgati Angležem Indijo, zanesti novo umetnost v osvojeni svet.« Balzac je ustavil na seinskem mostu znanca in mu sporočil žalostno novico. »Ali veš, da je Evgenija Grandet umrla?« Ni se zavedel v tistem hipu, da še ni živela, saj jo je šele popoldne spočel pri tisti mali mizici, kjer je po navadi premišljal o svojih ljudeh, in ki je bila, kakor poročajo, vsa oblita od solz in popisana z imeni. Njegovo delo je labirint človeških strasti, toda ustvarjal ga ni iz naslade nad temi strastmi, do česar je zdrknil kasneje naturalizem meščanske literature, v njih je zagledal velike gibalne sile dobe, ki so tudi njega samega razjedale in vodile. Balzac je eden prvih modernih pisateljev, ki je kakor Goethe tik pred njim, zajel v svojih delih vse napore takratne znanosti. In če pravi Marx, da se je pri Balzacu več naučil o političnih in socialnih resnicah kakor pri vseh politikih, publicistih in moralistih, je izvirala le-tega moč iz nagnjenja njegove narave, ki se je ves čas borila z družbo. Vse življenje je kot legitimist presanjaril o svojem političnem poslanstvu, ki je ostalo na papirju, prav tako ga je vsega prežgala želja po bogastvu in razsipavanju. Razpaljen od neskončne energije je iz svoje družbe v duhu oblikoval že novo. »Duhovna in gospodarska, umetniška in industrijska produkcija bi morale biti signatura novega časa.« V Balzacovi bližini, ki je bil grobar svoje družbe, je isti čas ustvarjal Heine svoje romantične, revolucionarne pesmi in satire, ne daleč od obeh je Marx sestavljal Manifest.

Kakor vse kaže, je Balzac prvi spoznal vrednote Stendhalovega peresa, čudaškega samotarja in cinika, bivšega drznega Napoleonovega oficirja, ki je pisal tako rekoč zase in analiziral skozi prizmo lastnega srca gibalne vzmeti restavracijske družbe. Kakor je Balzac v nesmrtnem Vautrinu iz galerije Gayotovih banditov rodil vlomilca in demoničnega zločinca, ki si je v dobi imperialističnega družbenega razvoja kakor v zasmeh ustvaril svojega detektiva Sherlocka Holmesa in njegovega zmagovalca Arsèna Lupina, blestečo matematično analizo zločina, tako se je Stendhal zaglobil v psihologijo človeškega srca in njega dejanj. Želja umirajočega, v času prezrtega in pozabljenega, da bi ga brali čez sto let, se je izpolnila. Še pred Balzacom je v mogočnih romanih »Rdeče in črno«, »Parmska kartuzija« analiziral ponapoleonsko družbo in utripanje človeškega srca do skrivnih odtenkov, in ustvaril moderni, psihološki, realistični roman, v katerem ga učenci niso dosegli. Stendhalu ni bilo psihološko vrtanje v človeka zadnji in prvi nagib, njegovim realističnim nazorom, upirajočim se romantičnemu

pojmovanju družbe, je bilo le sredstvo, da bi ustvaril čimbolj objektivno resničnega človeka in bi lahko proniknil do gibalnih sil v družbi. »Zanima me le utripanje človeškega srca, vse drugo me dolgočasi«, je zapisal. Ni nezanimivo, da je ob istem času v Ameriki Allan Poe v svojih delih razčlenjal grozo človeškega srca in duševnih zablod, pisal čudovito balado o krokarju obenem s prvimi poskusi znanstvene analize v umetnosti. Na Javi je zagorelo srce Dekkerju - Multatuliju, da je s srčnimi plameni napisal »Maksa Havelaarja« in obtožil sodobno družbo, ki je kakor polip pila kri človeškemu trpinu v kolonijah. Poslej ni več ugasnilo v naši zavesti trpljenje kolonialnih sužnjev. Dekker je ostro napadal, ker je pravilno čutil, da je treba družbi zrušiti vso oporo v tradiciji, da bi se osvestila svojih zločinov. Meščanska družba se je pričela razkrajati in dvomiti o svojih življenjskih nazorih. Flaubert si je pulil lase, če ni mogel najti prave besede in je v bolečinah doživljal sladostrastje stila, kakor je Zola užival v odkrivanju gole resničnosti. Balzacova »La femme de trente ans« je doživela novo podobo v Flaubertovi »Madame Bovary«. Iz njegove »La tentation de Saint Antoine« govori vsa skepsa moderne družbe. A Zola prikazuje človeško bestijo, slika morda doslej še nedoseženo grozoto človeškega izkoriščanja v rudniku, »La débâcle« cesarstva in njegove družbe ter konča s humanizmom »Štirih evangelijev«. Medtem stikata brata Goncourt za vsemi finesami dekadence in živčne razrvanosti.

Bodoči rodovi bodo zavračali marsikatero vsebino, nje motive in smisel, kar ne izpreminja dejstva, da bodo objektivne umetniške vrednote ostale neizpremenjene. Resnični umetnik je celo preko svojih nazorov in hotenj ustvarjal vsebino nove človeške zavesti.

Iz sveta strasti se je pričela narava, ki je sama od sebe kakor tudi zaradi vzgoje hlepela po ugankah neznanega, obračati k drugim spoznanjem. V Maeterlincku sem doživljal nianse čustvenih emocij in Allan Poe me je zamamil v vrtince svoje groze, mi svetil v temine podzavestnih dogajanj, a mi po drugi strani zapuščal dojem nečesa krčevitega in boleznega. Družbene rane so se odražale v boleznem prisluškovanju notranjosti. Po zdravju in radosti koprneča narava se je oklenila Whitmana, velikega rapsoda življenjske radosti, ki je v njem podrla vse jezove oblike in se izživljala v svobodnem ritmu. Silne strasti po lepoti in življenjski radosti so gnale nemirnega človeka novega sveta iz kraja v kraj, življenje mu je bila mogočna pesem, svobodna kakor veter nad prerijo. Elektriziral ga je dotik z ženskim ali moškim telesom, vsak pojav življenja mu je bil globoka uganka, ki ga je opajala z radostjo. Družba, ki se je pripravljala k velikemu naskoku industrializacije in kultiviranja zemlje, ni slutila, da poje preganjani in s svetim studom zavračani poet v »Leaves of Grass« dionizijsko himno življenju.

Iz Amerike so me blodnje zanesle na Kitajsko. Iztaknil sem drobno knjižico »Modrost in lepota v Kini«. Naenkrat mi je zaživela daljna dežela z globokimi izrazi življenjske lepote. Spoznaval sem globine Laotsejevih modrosti, prisluškoval sem Tšugan-tsejevim razgovorom z mrtvaško lobanjo, prebiral čudovite Litajpejeve pesmi in se navduševal, da se je svobodni poet v dragocenem cesarjevem plašču vlačil od beznice do beznice. Primaknil se mi je človek iz daljne dežele, a zavedel sem se, kadar sem se vračal na domača polja, da ne morem z njim čutiti med ajdo in belimi gorami.

Po Balzacu se je približalo véliko doživetje. Prijatelj mi je prinesel Tolstojevo »Vojno in mir«. V šestih dneh, ko mi je gorela luč skoraj do zore, sem knjigo prebral in si izpisal vse misli, v katerih je Tolstoj strnil življenjska dognanja. Veličastni opisi življenja, globoke misli, ki so se dotikale zadnjih vprašanj, so me prevzele z občudovanjem, ki skoro ni poznalo meja. Ne vem kolikokrat sem kasneje roman še prebral, prvi vtisi so vedno hranili svojo svežost. Ob Tolstojem sem se zavedel, kako se življenje ustvarja in z razumom vlada nad njim. V pisateljevih prsih živi na stotine ljudi, s katerimi se razgovarja o vseh življenjskih vprašanjih. Z njimi doživlja strasti, bolesi, prevare, hodi nad prepadi, dokler se mu v porodnih bolečinah, da ga včasih obletavajo smrtne srage, ne rode in z njimi novi svetovi, ki jih je doživljal, ko so se ljudje prebujali v njem. Vsi so iz njegovega mesa in krvi, a žive svoje življenje, ker je dal vsakemu, ko se je odločal od njih, le del samega sebe. Ti ljudje izpričujejo pot, ki jo je prehodil, nekateri, ki so mu bili najbližji, odkrivajo smer, kamor ga zanaša razvoj. Z njimi je po večkrat umiral, da bi sebe odrešil smrtne bojazni. V njegovih prsih niso prebivali le ljudje, nanje je prišel priroda, čase in ljudstva, ko so ga vse uganke našega življenja krčevito vznemirjale. Strastni opisi konjskih dirk, košnje, hoje skozi gozd, lova v močvirju so zajeti z umetniško silo, da se pred bralcem izpreminjajo v dogodke. Ob doživetjih Bolkonskega, modrovanju Karatajeva, iskanju Pierra, mukah Ane Karenine, v strahotah »Moči teme« sem prvič v življenju doživel nekaj, kar živi izven mojega jaza in je neizmerno in strašno po svoji moči. S Tolstojem sem se zopet pričel vračati h krščanstvu — čeprav se mi je njegov pasivizem kmalu uprl — približal sem se ljudstvu in se odvrčal od krvavega heroizma. Kakor nihče pred njim je grof in veleposestnik Tolstoj prvi občutil moč in bedo skozi stoletja izkoriščanega in zanemarnjenega ruskega ljudstva. Ko je v mukah in blodnjah iskal resnice zase in za to ljudstvo, je poskušal posvetni in cerkveni oblasti odvzeti oblast nad njim. Veliki umetnik je postal ikonoklast in s pametjo preprostega človeka zasovražil kulturo. Srce, ki je objemalo ves svet, je doživljalo vsa nasprotja svoje dobe. Zavračal je upor, slikal temo in bedo, rušil kulturo, obglavljaval oblast nad svojim ljudstvom, ki se je z njim zavedelo svojega človeškega dostojanstva. Bilo je nekaj slovanske romantike, ki me je

opajala s ponosom, da je vzhod nadkrilil zapad s Tolstojem in Dostojevskim, ob katerega prvih romanih me je napadla vrtoglavica, ki sem jo po »Zločinu in kazni« fizično občutil. Sugestivna moč Dostojevskega me je držala v železnih kleščah. Gorki je dejal, da je bila njegova genialna ustvarjalna sila le Shakespearovi enaka. V tem se ni motil. Morda so edino še Michelangelo, Balzac, Rembrandt ustvarjali s tako strastjo. Romani Dostojevskega so znabiti bolj knjige problemov, psihološke analize, kakor razplet objektivnega življenja, ki ga ustvarjajo ljudje. Dostojevski si je predstavitelje svojih idej rual iz prsi in še vse krvave postavljaj v življenje. Kjerkoli se njegovo pero umiri, kakor v »Zapiskih iz mrtvega doma« in drugih manjših novelah, je zmožen tudi hladnega, a nič manj sugestivnega opisa. Opisi življenja katoržnikov so globoka psihološka poglavja človeških temin. Kakor v Tolstojem se zrcalijo tudi v Dostojevskem vsa nasprotja tedanje dobe, pri prvem v pestrosti ustvarjenega življenja in kasneje v strastnem iskanju resnice v ljudstvu, pri drugem v krčevitem uporju proti lastni resnici. »Ivan Karamazov« — Dostojevskij, véliki nevernik je z Dantejevo fantazijo zrušil katedralo jezuitske cerkve. Trpinčil se je v romanih, v dnevniku, da bi z gogoljevskim spreobrnjenjem zadušil svoj razum. Čeprav se je izpod njegovega peresa rodila gigantska podoba vseh duhovnih struj in dvomov takratne družbe, je vendar resnico o sebi zamolčal. Ko je govoril o Puškinu in je dejal, da odnaša vsak pisatelj zadnjo najglobljo tajno svojega bistva v grob, je govoril iz sebe. Če bi jo bil izrazil, bi bila ta tajna: pekel njegove nevere. Malokdo je znal sebe in človeka tako sovražiti, zato ni nič čudnega, da mu je s tako živo plastiko uspelo naslikati »Bese« v družbi. Skrajni individualist se je poskušal odrešiti v mističnem altruizmu, a ekstaze njegovega razuma in narave pričajo prezgovorno o vulkaničnih izbruhih in bojih proti vdanosti in ljubezni, s katero je poskušal sebe in človeka odrešiti. Ruska družba, živeča pred velikim viharjem, ni imela vernejše podobe kakor v »Selu Stepančikovem« in Foma Fomič ostane trajen tip nadutega človeškega parazita. Dostojevski je iz duševnih in fizičnih bojev svoje narave zajel globine in resnice človeške narave, posebno utripe neznanega v nas, v takem obsegu in s tako strastjo, kakor še nobeno pero pred njim.

Lueger, organizator velikih množic malega človeka po načelih papeževe socialne enciklike, je leto poprej umrl, ko sem se znašel pred bleščečimi izložbami cesarskega mesta. Osamljen in zmeden nad tolikšnim bogastvom, o katerem je sin malega naroda v provinci le sanjaril, sem taval po muzejih in postaval pred knjigarnami. Zagledal sem Zuloagove portrete, pokrajine in ljudske tipe. Barvitost njegovega čopiča me je približala vročemu španškemu svetu, ki je preživljal veliko krizo med halucinacijami svoje slavne prošlosti in siromašno stvarnostjo. Ugibal sem nad življenjem, ki so ga

predstavljale nališpane seniorite, degenerirani pritlikavci, izžeti kmetje na bornih mulah v slikoviti pokrajini. V strupeno hladnih barvah, med katerimi so sikali iz podobe plameni južnega solnca, sem zaslutil globoko tragedijo zemlje, ki je v najboljših sinovih pokopavala svoj sen in iskala podobo stvarnosti. Pričel sem odklepiti preteklost in odkril Goyo in El Greca. Kakor žerjavica so tlele barve tega grškega Španca. V njih sem zaslutil zublje, ki so goreli v prsih jezuitov in vžigali v trpečem ljudstvu hrepenenje po življenjski lepoti v religioznih prividih. Iz njih je govorila ljudska strast, ki je rodila don Kihotovo zamaknjenost v propadajoči svet. Na drugi strani je silna fantazija Goyeve palete oblikovala zgodovino in življenje svojega ljudstva in z globokim občutjem prikazovala podobe občečloveške stvarnosti. Njegove barve drhte, žare, se porajajo iz temin in mrakov, ustvarjajo svetlobo in snovnost zraka, vsebujejo probleme za stoletja naprej. Kraljico in kralja slika z očmi Sanča Panse, z njim uživa ljudsko rajanje, gleda na grozote, ki jih doživljata zemlja in človek, slika jih z realizmom, kakor si jih kmetje pripovedujejo. Eros se mu razodene v čudoviti Maji, ki ji vdihne čar prvinskega, nikoli utešenega poželenja. Zaživi pa v njem don Kihotova fantazija, kadar posega v idejno vsebino našega življenja.

Od Špancev me je zvabil Segantini s poezijo gorske pokrajine, z lesketajočim se zrakom med belimi gorami nad zelenimi rovti, s pokojno tišino pastirskih koč, kamor se vračajo bele ovčice, kadar pada noč z vrhov. Segantini mi je obujal trenutke, ko sem med skalami užival grozno lepoto narave.

Nemirno iskanje me je vodilo po razsvetljenih ulicah, iz katerih so se v zračne temine dvigali sivi domovi in visoki zvonik gotske katedrale. Šumele so množice, se pretakale v vlažnem žaru bleščečih luči in med njimi sem blodil brez cilja, z velikim hrepenenjem in nejasnimi predstavami v srcu. Včasih sem obstal na vogalu pred Opero in poskušal doumeti, zajet v vrvenje množic, lačnih prosjakov, sumljivih »platenbrüderjev«, nališpanih počestnic, mirnih in zadovoljnih meščanov, krasotic iz visoke družbe, ki so šumele mimo mene po stopnicah, utripanje življenja v milijonskem mestu. Z Verlainovimi verzi sem stopal v temne prostore katedrale, Verhaernove podobe sem zagledal z višine okoliških gričev nad morjem utripajočih luči. Zopet me je zanesla pot v zakotne ulice, kjer sem podoživljal Baudelairove ekstaze in opajanja. Kadar me je v sajastih mrakovih napadala melanholijska, sem iskal Leopardijevih obrazov z občutjem velike bolesti tega srca, ki je trpelo zaradi vsega na svetu. Večkrat na teden sem obiskoval prostore velike knjižnice v tistem predelu prvega okraja. Neizmerno se mi je zdelo bogastvo v črno platno vezanih knjig. Bleda luč je obsevala dolge police, med katerimi so s tihimi koraki tekala malo-krvna dekleta, ki so na pamet poznala svoje oddelke. V mračnem, mrzlem

kabinetu sem ugibal potem nad globokimi tajnami Budhovich razodetij. Potem me je osvojila Ibsenova borba za resnico v hirajoči meščanski družbi. V mrežah njegovega individualizma sem hrepenel po dejanjih in se z njim upiral konvencionalni morali. Še na cesti sem doživljal Solnessa, kako pada s katedrale. Čutil sem vso nemoč človeka, ki se je uprl družbi in nje kužni morali, ko poskuša z lastnimi močmi premakniti svet. Rane razjede tega telesa meščanske družbe, ki so vzbujale v poetu strasten odpor, so se mi odpirale v njegovih dramah. Z zmagujočo analizo v ostrih dialogih, so postali zgneteno dejanje, se je boril človek za svojo resnično notranjo podobo. Samotni titan si je zaman prizadeval, da bi ustavil razkroj v družbi, a z resnico je segel preko nje.

Utrujenega od problemov me je osvojila poezija bolestrnega Jacobsena, iskal sem utehe v Hamsunu, v njegovem kultu prirode, samotne in divje, v kateri je našel po bosjaških blodnjah ozdravljenje in je v njen ritem vključil življenje in strasti malega človeka, iz višinskih perspektiv podobnega pohlepni zverinici, plazeči se ob morjih, med gozdovi in orno zemljo. Bezručeva pesem je v sinu malega naroda zanetila ogenj bolesti in upora.

Samotni, od vseh strasti in hlepenja po lepoti in znanju razpaljeni Strindberg me je vodil po svojih temnih labirintih od sovraštva do ljubezni. V bolestrnem individualizmu je preživljal peklo Dostojevskega, se dvigal k veri in ljubezni, iskal v sovraštvu do žene rešitve za svoj razkol, taval kakor mesečni nad prepadi blaznosti, se poganjal od socializma k nadčloveku, hodil na večer pod stanovanji in gledal mistične privide plesnive ljudske bede, se zatekal v alkimijo in misterije narave, zavračal vso človeško učenost, dokler ni na predvečer svetovnega razdejanja izbičan omahnil in poljubil križ. Kakor da je zaključil dramo človeka, ki se je zgrudil od obupa v patoloških krčih. Tako je tudi stilno prehodil pot od realizma do ekspresionizma.

Željan toplih pogledov na življenje sem segel zopet po Dickensovih romanih, ki je z epično mogočnostjo, v dobi prvih velikih produkcijskih kriz modernega časa oblikoval človeško zavest. Njegove povesti, v katerih se brez romantike in sentimentalnosti razliva toplina človeškega srca kakor v ostrih zimskih večerih vonjivi žar okoli peči, so bili epika človeške vesti. Objektivna resnica o trpljenju sočloveka je takrat prodrila v parlament in je osvajala zaradi globokih umetniških vrednot. Zmagovali so fantazija, humor, čar njegovega stila; socialno tendenco je oživil z usodami resničnega človeka v okviru družbenega reda. Ob navzočnosti tako neizmerne človeške ljubezni se je pričela družba osveščati.

Neki večer sem si priboril vstopnico za Hamleta in se iz modernega sveta, razbitega in izmučenega človeka, premaknil v davnino, ko je fantazija ustvarjala dokončne svetove. Yves Gandon trdi, da književno delo ne živi samo zaradi svojega stila, toda samo s stilom si ohrani trpežnost.

V tem je skrivnost umetnine in Shakespeare je bolj kot kdo drugi nje živ dokaz. Snovi si izposoja, a ustvarjenih umetnin ne more nihče posneti. Vsak verz mu je napet kot lok, podoba rase iz podobe, monologi in dialogi so zgrajeni iz globokih življenjskih resnic, ki se brez teže bočijo in prelivajo kakor mavrična lepota poezije. Človeške drame rasejo iz strasti, ki vro iz osrčja narave, izvora vsega gibanja. Shakespeare ne razglablja, on snuje in ustvarja. Njegov stil je fantazija, ki vsak hip iz podobe poraja podobe in jih plete v svetove. Trditev, da so v njegovi drami zarodki vseh stvaritev novega časa, ni pretirana. Sila njegove osebnosti dosega kozmične globine, saj ni igriva komedija nič lažja po teži kot velika tragedija. V urah nezmerne napetosti človeške ustvarjalne sile je bil spočet Hamlet s prokletstvom in poslanstvom, da svet uredi. Zavest modernega človeka se je rodila. Hamleti razkrajajo z uporom čustvovanja in misli trohneče svetove, a kadar se zapletejo po lastni ali tuji volji v dejanje, grme plazovi, pod katerimi umirajo sami z nagnito družbo.

Umetnik oblikuje iz dobe in borbe človeško zavest za čase naprej, za bodoče rodove, a podobe človeka, ki bo živel v družbi novih produkcijskih osnov, ne more pričarati iz prihodnosti.

Takrat, ko sem na novo doživljal Hamleta, je že zahajala doba, v kateri je bilo ustvarjanje lepote in misli najvišji izraz življenja, izza obzorja se je že dvigalo krvavo dejanje, ki preorava svet.

(Dalje)

OPROŠČENJE

IGO GRUDEN

*Zakaj življenje mi greniš nesrečno,
da si iz dni obupa in nemira
želim oditi v pozabljenje večno?*

*Večera dih na krilih netopira
kot hlad vsemira me takrat pretresa,
pred mano brezno se temè odpira.*

*Ni v duši žalovanja in ne kesa,
saj še slovesa misli so mi tuje
kot listi, ki odpadajo z drevesa.*

*A vendar te srce ne obtožuje
in ti ne zasenčuje dni mladosti;
kot v mesečini še tedaj vzdihuje:*

Če sem te kdaj žalilo, mi oprostí.

BLODNJE ZA LEPOTO

JUŠ KOZAK

Šestnajstega smo stali pred gališko vasjo. Za nami bedne bajte ukrajinskega siromaštva in strahu, obzorje v ognju zahajajočega solnca, pred katerim so se dvigali vulkanski oblaki prahu. Pred nami, proti vzhodu, večerni sij nad širnimi valovi zelene zemlje in žitnih polj. Tam nekje so se bili Rusi zakopali in so od časa do časa obdelavali vas z granatami.

Zajeti v večerno lepoto smo brez brige, s kakšno grozo nas bo obsula noč, sanjarili. Mladi aspirant Pietro iz Gorice se je zazrl s sijočimi očmi. Ustnice so mu bolj šepetale kakor govorile.

T'acqueta omai. Dispera
L'ultima volta. Al gener nostro il fato
Non dono che il morir...

Živeli smo že nekaj mesecev skupaj in se poznali po neizgovorjenih mislih in namenih. Pietro je bil vesela duša, sprva zelo nezaupljiv, šele s časom nam je priznal, da nosi Leopardija v tornistri. Vsi smo vedeli, na kaj misli, kadar je gledal proti vzhodu. Tudi on se je boril na tej strani proti svoji volji. Nosil je drugo domovino v srcu, ki se z našo, živečo v naivnih, upa polnih slutnjah še ni razmejila. Morda je te misli skrbno prikrival, mogoče se ni ne eden ne drugi zavedel, da bo velika narodna svoboda — sanjski prividi naših duš — ogoljufana za zadnjo pravdo. Z uporno voljo smo tudi v smrtni nevarnosti bedeli nad tajnami svojih src, plamtečo vero v svobodo in lepoto, ki bosta po vojni zasijali v človečanskih pravicah vsem zatiranim narodom in najbednejšemu zemljanu, s katerim nas je sedaj zvezalo skupno trpljenje. Menda smo zares živeli z nekakšno nejasno zavestjo, da bo ta vojna poslednja na zemlji. V karte imperialistov, ki so vlivali topove in granate, nismo gledali; podoba bodočega sveta je rasla le iz naše volje.

Romantika, ki vzplapola nad stvarnostjo, je lepota, v kateri izgoreva človeško srce, in čeprav ji kasneje znanje in vede izvotle tla, ustvarjeni prividi žive v človeštvu naprej.

»Si slišal?« je izpregovoril Pietro v tem ozračju, »o Dehmlu, kako se je navdušil za vojno. Se spominjaš: ‚Du hattest einen Glanz auf deiner Stirn‘...«

Tisti hip me je zadelo, kakor da je Dehmel že umrl. Sin malega naroda, skozi stoletja izkoriščanega, je veroval v pravično vojno, ki bo združila svobodne narode v veliki človeški skupnosti. Lepota mu je bila njena živa oznanjevalka.

Pred nami so ležali Rusi. Kje? nismo vedeli, a čutili smo, da imajo peteline na puškah napete, topove obrnjene proti nam. Toda naš upor se ni obračal proti njihovim jarkom, v srcih je gorel proti ukazom, ki so nas

gonili po galiških tleh. Morda zapišem preveč, če trdim, da so mi vsi Čerkesi, Rusi, Kirgizi, ki so ležali pred nami v strelskih jarkih predstavljali zemljo Puškina, Gorkega, Tolstoja in njih svetle človečanske ideje. A nekaj resnice je bilo v tem, zato nisem citiral Pietru Puškinovih verzov, ki so me ves čas spremljali, iz slovanofilskih ali celo carskih-imperialističnih nagnjenj:

Славянские ль ручьи сольются в русском море?
Оно ль всякнет? вот вопрос.

in ko govori klevetnikom

Есть место им в полях России,
Среди нечуждых им гробов.

»Kakor nalašč za te čase,« je čez čas pripomnil Pietro. »Mislim pa, da oni tam ne poznajo teh verzov. — Ti si zaljubljen v Ruse. Jaz se nisem mogel nikoli tako ogreti za Puškina — Onjegina, ki ga tako hvališ, ne poznam — ljubši mi je bil Mickiewicz. To ti je bil svoboden duh.« Pietru so vzplamtele oči: »Njegovi verzi so ognjeni kristali. In ta patos bolečine, ki jo premore malokateri zemljan. Poznaš Pana Tadeusza? Sonete? Njegova ljubezen do domovine je grozna. Iz drugega sveta poskuša iztrgati proroštvo zanj in trpi potem še huje zaradi te vere. Carducci, Marinetti sta veličastna, revolucionarna, podirata svetove, a morda imaš prav, slovanske bolečine in njenih globin ne poznata. Pri obeh ti beseda kar zveni, ritem je čudovit, a tam se odpirajo vulkani čustev. Veš, koga sem že od nekdanj oboževal? Byrona. Že Goethe je dejal, da je bil eden največjih pesnikov, kar jih je živelo. Veruj, ni se motil. Njegovi verzi so napoj, kadar koli jih bereš. 'Ni bilo v vsej zemlji nobene druge roke, da bi zadala srcu smrtno rano?' Se spominjaš te čudovite pesmi? Ali njegove poslednje v Grčiji? Byron je iz svoje usode človeškemu trpljenju in ljubezni za stoletja ustvarjal vsebino in obliko. In kakšno? Nobenega verza ne moreš premakniti. Priznam, meni so zapadnjaki bližji, laže jih razumem, a ne bom ti oporekal, če trdiš, da je slovanska boleost silnejša.«

Večerni dimi so se že plazili po slamnatih strehah, mrakovi so nalegali, dve, tri granate so udarile v brezov gaj pod vasjo, nič nas ni moglo zmotiti v naših sanjarijah.

Zadnje Pietrove besede so se dotaknile patetičnih strun moje vere: »Človeštvo se bo v tej vojni zavedelo velike ljubezni do življenja. Pietro, poglej vse te ljudi, ali ne čutijo trpljenja kakor mi. Iz tega trpljenja pridejo prerajeni. Spregledali bodo. Misliš, da se ne bodo potem krvavo borili za resnico? Sedaj so zaslutili lepoto življenja. Meniš, da se bo človek iz tega pekla povrnil, kakršen je bil? Kakšna radost bo zavladala na zemlji. V svobodi bo zaživela velika ljubezen do človeka. Izginile bodo vse vezi, proti katerim so se največji duhovi borili. Prepričan sem, da prihaja sedaj slovanski vek, svoboda vsega človeštva. Pomisli na veliko ljubezen, za katero

sta živila Tolstoj in Dostojevski in toliko drugih. Ne morem si predstavljati, da bodo te ideje umrle. Slovanska vera v življenje se je rodila iz krvi. Kako dolgo jo že prelivajo Srbi in vendar ni v najhujšem suženjstvu volja do svobode in življenja nikoli ugasnila. Bliža se čas slovanskih narodov. Ne mislim na carje in kralje, na ljubezni in ideje, ki so jih izpovedovali največji slovanski duhovi.«

Pietro, ki me je poslušal podpiraje si glavo, se je zganil. »Tudi drugi narodi hrepene po svobodi in človečanstvu.«

»Prav. Toda svoboda gospodstva in svoboda človeka nista eno in isto. Slovanski narodi še niso okusili svobode in vendar so dali na tisoče in tisoče žrtev zanjo. Zato bo njihova svoboda ustvarila nove lepote življenja in bo z njimi človeka odrešila.«

Noč nas je ovila, ljudje so po hišah sami od sebe poskrili luči, na cesti smo čuli prerivanje čet, ki so odhajale v jarke. Vedeli smo, da to noč še ne pridemo na vrsto.

Zvezde so se prižigale, v dalji se je zdaj in zdaj zasvetilo, pred nami je votlo udarilo. Govorili smo šepetaje, razpaljeni od svojih sanj. Naše misli se niso križale, čeprav je v vsakem srcu živelo drugačno hrepenenje in sta nas družila le trpljenje in usoda v klavnico pripeljane živine.

Lepota tople poletne noči, v kateri je smrt izgubila svojo podobo, nas je navdahnila, da nismo sanjarili samo o lepi pesmi in globokih tragedijah, ki so živele v nas, sredi krvave drame smo v mislih objemali in obračali svet. Pred napol sesedenimi kočami, ki so le za silo zakrivalo goloto živinskega življenja, smo upirali oči v privide novih svetov človeške svobode, ljubezni in lepote. Na robu strelskih jarkov, tekočih od Baltiškega do Egejskega morja, v katerih je vsako sekundo zdaj tu zdaj tam ugasnilo človeško življenje, je lepota poezije rasla v vizije politične preobrazbe sveta.

Na desni so se sprožili topovi, plašno so se pričele dvigati zelene in rdeče rakete, tulile so granate, prasketale puške in strojnice. Tam doli je smrt posegala v življenje, čela so se znojila od strahu, v srcih se je zaplojalo sovraštvo, upor, tam obup in ljubezen. Sredi neusmiljenega in slepega razdejanja so žive sile, nad katerimi nismo imeli nobene oblasti, snovale nam neznane oblike novega življenja.

V vlažni travi pred gališkimi grobovi se nismo zavedeli, da sanje ne ustvarjajo življenja.

Kolikokrat te sredi dela, sredi noči zadene vprašanje: ali ni vsa ta vera v Lepoto nekaj abstraktnega? Ni vse to hrepenenje po lepoti, ustvarjanju le fatamorgana, kvečjemu okrasek življenja? Strmiš v življenje in čakaš odgovora. Gre za najgloblja življenjska vprašanja, ki se dotikajo smisla našega ubadanja, prerivanja, vere in bede.

Kakor da upiraš oči v brezdanjo noč, ko grebeš po sebi, po preteklosti in sedanosti. Takrat, ko te napadajo črni dvomi, se niti ne zaveš, da je že njihovo prebujanje potrdilo, da si del celote, s katero si tako povezan, da bi življenje izgubilo smisel, če bi se hotel iztrgati. Globoko v notranjosti se oglašča zavest, da je življenje, ki nima pomena za celoto, jalovo. Zgroziš se pred praznino, ki se odpira pred tabo, če bi bilo vse pehanje za Lepoto le okrasek, individualna uteha ali uživanje. Morda se prav iz teh dvomov oblikuje življenjska vsebina Lepote. V tistih urah se tega ne zaveš, stiska te težka odgovornost pred življenjem.

Peza dvomov in vprašanj ni vselej, v vseh časih enaka. So dobe, ko je po Lepoti hrepeneči človek občutil veliko družino doma in po svetu, in videti je, da mu je bil takrat odgovor lažji kakor v dneh samote in razbitosti.

Koliko duhov je že odgovarjalo na ta vprašanja? Debeli folianti bi se dali sestaviti. Vsak je iskal vsebino po svoje, iz časa in svoje narave.

Kdo pozna vsebino mračnih ur, ko so Prešerna izkušali enaki dvomi? Nasvet ‚Pevcu‘, da naj se spomni svojega stanu in trpi brez miru, je globoka izpoved že dosežene zavesti, pa tudi bremena, ki ga mora nositi. Ni ‚Nova pisarija‘ živa priča večnih ugibanj o Lepoti. In ‚Orglar‘, ena najglobljih izpovedi o pesnikovem poslanstvu, porojena iz svojega časa. Tudi svetle in jasne izpovedi v ‚Sonetnem vencu‘, da mokro cvetoče rožce poezije »Želje rodile so prehrepeneče — De s tvôjim môje bi imé slovélo . . . Željé, de zbudil bi Slovenš'no celo . . .« so privrele iz globin, v katerih se ukazi hrepenenja dotikajo usode in vzroka. —

»Tudi moja vera je trdna; ali rajši bi, da pojde mimo ta grenki kelih« je po trdem delu zapisal Cankar. »Sredi arene« je doživel dvome nad svojim delom in vero v Lepoto. V času moderne, ki je verovala, da je kultura bogastvo naroda, so se v družbi sprožili vsi napadi, ugovori in zanikanja. V ‚Beli Krizantemi‘ mu je bilo hrepenenje po Lepoti napoved novega življenja: »Življenje se dramí v nižavah, ki so spale. Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztegajo, iščejo ciljev . . .« »Trdna je moja vera, da napoči zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega . . . Ne, ne hrepenenje samo! Moje delo je slutnja zarje . . .« Še tisto leto, ko se je največ izpraševal o smislu svojega dela in hrepenenja, je v sarajevskem verskem ozračju izpovedal vero v metafizični vir Lepote. »Lepota je kakor Bog. Povsod je in nikjer je ni . . . Srce siromaka jo sluti in jo išče, slutilo in iskalo bo na vekomaj . . . Paradiž je bil in je . . . V tem svojem zaupanju in hrepenenju je človek izpregovoril, zapel, je ustvaril prvo podobo in prvi kip . . .« S pobožnim žarom v tabernakelj zamaknjene, pravkar preoblečenega meniha vzklika, da je umetnost »Tisočlična — legijon besed, zvokov in oblik za čaščenje enega samega nevidnega Boga.« Ljubezen do poetične lepote življenja ga je privedla v vrsto spoznavalcev

Franciška Asiškega, da je z vdanim patosom posvetil Bogu človeško umetnost in njen namen, ne da bi zatajil vero v nujnost politične preobrazbe sveta.

Nekaj let kasneje, štirinajstega, je nemirni Šalda izpregovoril v predavanju o »Umetnosti in religiji« o svojem notranjem prevratu. Pesnik mu je rival božji, poezija poskuša nadomestiti vero. Oživil je neumrljivi simbol Goethejevega Prometeja, kot dokaz za drugo trditev je navedel Faustovo premišljanje. Goethe sam je v svojem renesančnem občutju, prevzet od antike in Byronove romantike, že izrazil poetično misel, da bo umetnost nadomestila vero. Stvaritelj Fausta je poskušal zajeti razvoj v daljno bodočnost, silnemu borcu Šaldi je šlo za zadnjo doslednost življenjskega boja. Ko so si njuni epigoni prilastili po svetovni vojni izpovedani misli in so na umetniških idejah poskušali zgraditi svetovni nazor, so se Goethejeve in Šaldove sentence izpremenile v neživljenjske fraze.

Župančiča, modernega panteista, ki je okusil neizprosno slast temne oblasti nad sabo' in zaslutil dih skrivnosti, da »ni radosti, — ni bolečine, a polno je snóv« je presunilo razodetje »V viharji harpa boš, ki jo prebira Gospod.« V dneh, ko se je svet zopet v temeljih potresel, da se je pokončavanje človeške kulture približalo apokaliptičnim vizijam in se zgradbe človeških idej sesedajo kakor prhke, ilovnate kočje, ko ječe ljudje v snu pred strašno podobo svoje usode, ga je zadelo bridko spoznanje: »Velikim pevcem so nekdanje dni — zidala mesta se na strune zvok — in danes moji pesmi dano ni — siroti eni vtolažiti jok.« Ob prošnji uboge sirote za tolažilno pesem se je v pevcu oglasila zavest usodnih časovnih problemov.

Včasih imaš občutek, da te je živega podsula plast zemlje, pod katero se ne moreš zadušiti in se kakor obseden poskušaš z očmi prebiti skozi temo do radosti, do solnčnega spoznanja.

V davne temine išče pogled. Sredi vlažne dupline je z okorno roko, ki je znala samo ubijati in ogenj zanetiti, pračlovek na mehko skrtil zarisal podobo živali, katero je ves dan zalezoval v visoki travi. Prvo doživetje v življenjskem boju ga je prevzelo z željo, mu dati izraza. Komu je risal? Ga je z ležišča na kožah ogledovala napol naga družica? So rajali okrog njega otroci, mladi sesalci, ko jim je oče upodabljal prvo strast? Je njihova domišljija že doživljala ob pogledu na podobo radost boja in veselja nad zmago? V teh zastrtih vekih, za katerimi stika znanost, je bila spočeta volja, da bi človek oblikoval notranja doživetja še preproste življenjske zavesti. Tisočletja kasneje so plegali rodovi ob ognjih in pevci so jim obujali spomine na junaške boje, v katerih so zmagovali in poginjali. Najhrabrejši so poslušali pesem o sebi in plemenski veljaki so bogato obdarovali pevce za zapeto slavo. Kadar so ječali v stiskah in prosili pomoči, se je pred žrtveniki oglasila pesem. V širnih stepah se je med visokimi travami rodila

v prsih hrepenečega borca, ki so mu nagoni razpalili neutešno strast. Človek se je zgrozil pred minljivostjo, v katero drve trenutki in časi; na tem divjem begu jih je poskušal zajeti in ohraniti.

Mojzesove knjige so govorile rodovom o nastajanju zavestne človeške skupnosti. Ustvarjajoči duh jim je odkrival narodovo usodo in poslanstvo. S pomočjo božjih zapovedi je strastna volja do življenja bivanju in nehanju zemljanov ustvarila globlji smisel.

Romali so grški pevci iz kraja v kraj in prenašali slavna dejanja velmož in junakov, kako so se v dolgih bojih borili za posest in oblast. Homerski duh je utešil hrepenenje po jasnejši življenjski zavesti v Lepoti. Združil je življenje bogov z bivanjem zemljanov v mogočnih epih, ki so že nad dva tisoč let človeku vir lepote in spoznanja. Nikjer ni pevec viden, a vendar povsod pričujoč: na bojišču, ko se spoprimejo človeške strasti, v srcu, ki toži za dragim prijateljem, v naročju drži nebogljenoto dete, ki ne sluti, da stoji že smrt za poslavljajočim se očetom. Z globokim občutjem je zagledal, kako se plete usoda človeškega življenja iz pestrosti človeških značajev. Zajel je vzore in hrepenenje zemeljskega bitja z vdano preprostostjo, ki je globoka kakor življenjska lepota.

Zaman se izprašuješ, ko se poskušaš prebiti do izvora, odkod hrepenenje po ustvarjanju nove podobe našega življenja? Takó je vprašanje jalovo kakor ugibanje, zakaj smo se rodili. Ne moremo tajiti, da je bilo nekaterim narodom hrepenenje po lepoti in globlji življenjski zavesti iskrenejša potreba kakor drugim. In vendar prej ali slej so postala ustvarjena dela last vsega človeštva. Kakor so lepote solnca in teme, utripajočih zvezd nad nami, srebrnih glasov ptic, prelestnih barv cvetic in prirode zamamljale vse, kar se je na zemlji rodilo, tako se je v ustvarjeni lepoti v najraznovrstnejših oblikah razodevala občečloveška življenjska vsebina.

Kdor se zaveda iskrene odgovornosti pred celoto, brez katere bi ne imelo življenje smisla in bi se ne rodilo nobeno prizadevanje, ne hrepenenje po dejanju, po heroizmu, po višji zavesti, ga napadajo v času in v družbi težki dvomi. Vidi človeka, ki se ubija za vsakdanji kruh, da mu pokajo žulji na roki, premišlja o življenju, v katerem se ljudje združujejo, nekateri, da bi se plodili, drugi zgolj iz strasti po utehi svojih nagonov. V prevarah, z razbitimi iluzijami životarijo in se od časa do časa zgroze nad nesmiselnostjo bivanja. Nekaj te davi, ko zreš v navidez blazni vrtinec, ki žene človeška bitja v prepad, v gluho temo. Od kamna do najmodernejšega izuma si je človek klesal, vlival, sestavljal orožje za življenjsko borbo. Pobjajali so se zaradi žene, lastnine, za ideale, socialne in verske. Tisoči in tisoči so poginjali v Sveti deželi, vodeni od hrepenenja, da bi osvojili božji grob. Kolonije s svojim bogastvom so kakor silni magneti izvabliale ljudi v zločine in smrt. Z besno naslodo so se pomikala krdela od vzhoda proti zapadu in spet nazaj, da bi potešila voljo po oblasti. Nič manjše

strasti se ne odkrivajo v skromni vasi, kjer bedi noč in dan oko in preži na soseda, da bi ne podoral njive, posilil žene, ukradel lonca. Pesti se stiskajo v tovarnah, v rudnikih, kjer se izprašujejo napol goli ljudje, komu služijo in zakaj. Ljudje s sanjami o lepšem življenju obleže s prestreljenimi čeli na tleh, a nekaj hipov kasneje se love otroci po cestah, kjer je prah komaj pokrtil očetovo kri. S pogumom in s prezirom smrti so se ljudje borili za domove, za zemljo, za narodne in državne ideale, ko pa je vihar utihnil, so jim verige obtežile roke, da jim je v očeh ugasnil blesk veselja. Nasilje jim meri kruh in požirke, prestavlja jim postelje, požiga domove. Kri ne preneha teči in zemlja je požrešen sod brez dna. Komaj se je v krčevitih bolečinah otrok prebudil v življenje — kolikokrat so deležne njegove usode cele plasti človeške družbe ali države — že mu prebije kamen črepinjo in vprašanje o krivici in pravici zaman pričakuje odmeva. Tudi v najmučnejših snih se še niso prikazale človeku vse grozote, ki si jih je izmišljal, da bi ubijal sočloveka. V tej krvavi drami, ki se že tisočletja odigrava v naši zavesti, pred našimi očmi, se prebudi vprašanje, kaj bi hrepenenje po lepoti človeku, ki je ves v skrbeh, koliko bo pridelal krompirja, kako si bo ustvaril dom in pripeljal ženo vanj, si rešil golo življenje, kako si bo priboril skromne pravice pod solncem? Kaj bi z umetnostjo ob teh prvinskih življenjskih nagonih in potrebah. Je doslej ena pesem, slika izpremenila podobo sveta? So Homer, Shakespeare, Cervantes, Dante, Tolstoj dosegli, da ne bi človek vsaj v svojem srcu, kadar se dvignejo nad nasprotnikovimi domovi zublji in črni dimi, silnejši od oblakov, rajal od veselja, kakor plešejo do ekstaze omamljeni divjaki, ko so poklali sosedno pleme.

Morda se duh s prav tako piškavim uspehom otepa z usodo Lepote in njenih stvariteljev. Se je človeštvo prikopalo do zanesljivejše sodbe o vrednotah, kakor jih določa čas? Ni le-ta še vedno najstrožji in najzanesljivejši sodnik? Koliko lepot je ob svojem času brez najmanjšega odziva padlo v pozabo, šele desetletja, da, stoletja so jih dvignila do zavesti. Pisali so ljudje noči in dneve, stradali, si s papirjem greli peč, ker jih je obsedlo delo, ki je nastajalo iz svetlih prividov, iz titanskega moralnega in etičnega upora, a dovršena dela so doživela prezir in smeh. Ko sta kasneje segli hvala in slava v zemljo, se niti kosti za vse na svetu ogoljufanega niso več druga drugo poznale. V amsterdamskih ulicah so si ljudje nekoč ponujali za vsako ceno poslikana platna in zbijali šale nad zanemarjenim Rembrandtom, ki je s svojo pojavo le otrokom delal veselje. Danes že davno pozabljenim slikarjem so ob svojem času plačevali kraljevske denarje. Pogosto se je razkroj, pokvarjenost družbenih plasti tako zajedla v kulturo, da je umetniška čast postala cipa in se je stvaritelj vesil na vse vetrove, ki so pihali in se križali. Kje je v družbi merilo za spoznavanje in vrednotenje lepote? Preproste resnice potrjujejo dnevno stvarnost: kritika je delo

raztrgala, množice so ga navdušeno sprejele. In nasprotje: kritika je hvalila, ljudje so ostali hladni do dela, ki se tudi v času ni več dvignilo. Pesem vžiga množice do brezumnega veselja, knjiga potuje vsa razcefrana iz rok v roke, le nekoliko se zasuče čas, in že ni več sledu ne o eni ne o drugi. Kljub temu ne moremo zanikavati časovnih vrednot kritike, ki soustvarja človeško zavest. Mogotci so zidali spomenike lepote, ki so jih sodobniki s kletvijo v srcu ogledovali, ker so sovražili nasilje nad sabo. Ko so imena tiranov postala le še zgodovinski spomini, so se potomci takratnih upornikov gnetli pred lepotami in pozabljali na srd svojih prednikov. Tisoči sužnjev so si hladili rane na razbičanih hrbtih v senci dvigajočih se piramid, ki so sedaj uvodna poglavja v zgodovino človeške kulture. Procesije so se in se še premikajo pred stavbami iz renesančnih dni, usipajo se v notranjščino cerkve svetega Petra, toda vsi ti čudoviti spomeniki kulture so bili med vzroki, da se je razpalil ogenj reformacije, ki je stoletja požiral človeška življenja. Koliko lepot, ki so danes pribežališče človeškega hrepenenja, je gradila oholost, ki se ni strašila pred nobenim klanjem sočloveka. Umetnik je kakor zemeljski črv izpolnjeval ukaze in nad človeškimi kostmi in trpljenjem oblikoval svoje privide Lepote.

Iz megle vekov se prikazujejo dobe, ki so bile skoraj jalove v ustvarjanju. Razkrojile so se oblike, nastajale so nove, nebogljene in preproste, ker jih je ustvarjala okorna nevesčča roka. Včasih pa je bila družba prenasičena vsega in se je lovila edino za izvirnostjo brez globlje človeške vsebine.

Spustili smo se v katakombe, se prerivali skozi ozke hodnike, v katerih se je skrivala pred dva tisoč leti preganjana človeška srenja, hrepeneča in vsa zamaknjena v božjo lepoto, ki je med sužnjem in rimskim cesarjem porušila razliko. V teh tihih prostorih se danes komaj še moreš zamakniti v davnino, ko so v podzemlju kristjani pobožno sklepali roke, vsak hip pripravljeni, izgubiti življenje za svojo idejo. Morda so jih pred izhodom že čakale oborožene tolpe — zbirališča so jim bila dobro znana — in so še od molitve žareče vernike klale z okrutno naslado. V slabo razsvetljenih prostorih so verniki krasili stene z idejnimi risbami in slikami. Kdo je naslikal ‚Dobrega pastirja‘, ‚Zadnjo večerjo‘, ‚Oranto grato‘? Živopiščeva domišljija je bila razgreta od idejne lepote, roka pa je bila trda in neizšolana. Obiskovalci nočnih pobožnosti bi bili s svojim telesom branili svete podobe. Ko se je čevljar z Apijske ceste zjutraj po opravkih sprehajal po mestu in se šepetaje pogovarjal na forumu, v bližini mamertinskih ječ s prijatelji, se mu oko še ozrlo ni na čudovite kipe Venere in Vestalk. Lončar pod Kapitolum mu je zgnetel iz ilovice čuden kipec, čevljarjeva domišljija je zagledala v njem Kristusa, pred katerim je poslej vsak dan prižigal lojenico. Stara lepota je bila zanj mrtva, še več, sovražil jo je iz dna srca. S strupenim očesom so se predmestni okoličani ozirali v prelepo vilo na Aventinskem pobočju, v kateri je živel bogat Rimljan, ki se je bil iz hirajoče družbe

umaknil v svoje vrtove, in pisal globoke misli in občutja o življenju. Knjiga je ostala ohranjena rodovom, njegovo vilo so v sovražnem izbruhu zažgali in pisca ubili. Novi človek ni razumel stare umetnosti, preprosto, Kristusu posvečeno pesem je globlje doživljal kakor vso antiko, ki je oživela šele čez stoletja. Nova ideja in lepota človekovega prerodenja je prevzela vernike, da se od nje omamljeni niso plašili pred smrtjo v areni ne pred mukami na grmadi. Prelestni marmornati kipi so samevali, koder jih niso razbili. Ko so stoletja kasneje pričeli razkopavati zemeljske plasti, izpod katerih so s pazljivo vnemo dvigali kipe starih bogov in boginj, je že krščanski umetnik ustvarjal nove svetove Lepote. Giotto je v novi obliki, ki je oplojala potem rodove slikarjev, upodabljal prizore iz življenja svetnikov in mučnikov, ljubezen Asiškega. Dante je v strogi obliki dovršil sintezo krščanskega umetniškega gledanja.

Mogoče je le legenda, da je došel v Sikstinsko kapelo prav tedaj, ko je Michelangelo slikal ‚Stvarjenje‘ na stropu, iz Nemčije menih, ki se je potem vrnil iz Rima z velikim moraličnim uporom. Človeški razum se je protivil stari zapovedi, v hrepenenju po etičnem prerodu si je zgradil nov verski nazor. Sprožile so se vzmeti vseh nasprotij v družbi, v srditih bojih so se spopadli vsi stanovi. Medtem, ko je nastajala na jugu v okviru starega verskega nazora in vendar z reformatoričnim duhom prežeta umetnost, se je na severu vnela dogmatična borba za idejo in besedo. Sto let po krvavih bojih je na pragu novih družbenih prevratov Goetheju uspela velika umetniška sinteza umstvenega in čustvenega doživljanja viharjih stoletij.

Človeštvo je doživljalo dobe, ko so bile v ekonomskih in nazorskih prevratih vse vrednote ustvarjene Lepote naglodane, požigane in zasmehovane. Ikonoklasti so s sovraštvom in prezirom uničevali dela, ki so jih rodovi skozi veke občudovali. Nova oblast je zahtevala pokorščine od stvaritelja, ki je moral utihniti, otrpniti ali se podvreči novi volji. Nihče se ni zmenil za neomajno vero v Lepoto, zaradi katere so umirali ljudje od lakote in mraza, z zastrupljenim srcem, ki se ni oglasilo več v zgodovini, ko je v ljudskih srcih zopet oživelo čaščenje stare Lepote.

Evropska gradnja brezobzirnega gospodarskega individualizma se ruši. Živa vera v človeško skupnost si postavlja nove domove sožitja. Človek, ki so mu bile zrahljane in oskrunjene vse etične in moralne vrednote, išče trdne opore v novem monističnem nazoru, ki presnavlja družbo in ji odpira razglede v svetlejšo bodočnost. S heroičnimi dejanji in z vsemi izumi tehnike izpreminja puščino v plodno zemljo, novi nosilci družbenega razvoja verujejo v zmago človečanstva. Človeško delo oznanja svoje gospodarstvo nad svetom in vera vanj je tako silna, da sovraži vsak dvom in sleherno oklevanje. Iz zavesti skupnosti in časti dela se poraja etični prepod. V teh dneh, ko podira razum preživele ideale in nazore, ko se stari svet bori za zmago nove družbe, je vera v Lepoto dobila novo vsebino.

Kakor ob vsakem prevratu, ki zajema vse človeštvo, so se vsa nasprotja med premikom in uporom odprla z vulkansko močjo. Oblast si na eni strani poskuša podrediti človeška rojstva in smrt, si ustvariti novega sužnja, na drugi strani se množice žejne spoznanja zatekajo k veri v Lepoto, v zmago dela in človeka. Vklenjena domišljija še ni mogla zajeti vseh grozot razdejanja in izraziti zavesti etičnega in moraličnega upora v besedi in sliki, ko sproščeni nagoni uničujejo stari svet, ni še mogla oblikovati sinteze novih himen oblikujočemu se življenju. Votlooki strah potuje po zemeljski obli in vklanja človeštvo.

Namesto ustvarjalne radosti se je po svetovni vojni v duši zapadnega človeka zapredel dvom nad vsem, nad kulturo in lepoto. Velike duhove je napadla nevera v napredek človeštva! Začutili so, da so družbo razkrojili parasiti. Kar je bilo prej izraz narave in zdravega veselja, se je sedaj izpremenilo v pohlepno uživanje; kapital je razkrojil oblike življenja. — James Joyce je pokazal v modernem »Ulyssesu« kričečo goloto človeka, ki je zgubil vero v stoletne vrednote človeške družbe, njene kulture in civilizacije. Célinov naturalizem, s katerim slika grozotno podobo družbenih plasti, razjeda kakor kislina. Življenje mu je »Potovanje na konec noči«, izmučen stopa v dihu jutranjega somraka na ladjo na Seini, da bi odpotoval neznano kam. Oba romana nista več analizi, temveč izpovedi kirurga, ki je odprl drobovje in reže gnojne čire. Paul Valéry trdi, da je kultura trava, ki poganja med dvema ploščama na trotoarju. Kadar se s pomočjo tehnike plošči strneta, preneha trava rasti. Takó je s kulturo v družbi, ki je dosegla vrhunec civilizacije. Po trotoarju se sprehaja Hamlet in pregleduje lobanje, z Leonardo da Vincijevo počenši preko Kantove do Marxove. Huxley se opira na Spinozo, da je »človeško suženjstvo cena za človeško svobodo.« Vsa zgodovina in napredek sta mu le ogromna londonska City. Papini, duhovni pripadnik »optimističnega« fašizma toži, da človeštva, pogrezujočega se v prepad, ne more nihče več zaustaviti. Polovica človeštva bi morala izginiti in rešeni izbranci bi odpluli z Noetovo barko v novo življenje. Lawrence išče v odporu proti življenjski laži lepoto v prvinskih erotičnih nagonih; lady Chatterley se v mesečini udaja na gozdni jasi preprostemu gozdarju, kakor se pariyo jeleni in košute. Pisatelj je morda nevede, pred kulisami delavskih stanovanj, svoje zibelke, upodobil ekstazo neke agonije.

Na sosednem kontinentu, kjer se je pričelo porajati novo življenje po velikih prevratnih krčih, je zapisal poet Majakovski, v čem je tragedija revolucionarnega pisatelja. »Lahko nam da sijajen protokol in brezupno zgreši, ako posplošuje brez vsake razdalje... razdalja, to je obvezno.« Proglasil je, da mora biti nova umetnost borbena sirena in služiti družbi, kakor ji služi stroj. Pisati je treba o stvareh, ki so družbeno »naročene« in so

rešljive samo s pesmijo. Majakovski, ki je stopil v revolucijo z dekadentnim futurizmom, ji je zavestno ustvarjal obliko in vsebino. Aleksander Blok se je rešil v novi svet z ritmom »revolucionari deržite šag« in poema »Dvanajst« se končuje z mističnim prividom. Majakovskega »Razvoračivajte v marše« je postalo geslo ulice, ki je hotela umetnost čim neposredneje doživljati. Ob obeh je pel kmečki Jesenin strastne pesmi o hrepenju po rodni vasi, dokler ni v obupu napisal zadnje pesmi s svojo krvjo, ki mu je tekla iz prerezane žile. Velika življenjska radost je zajela novi, dinamično ustvarjajoči svet in se na vse načine prebijala do izraza v umetnosti. Družba socialnega svetovnega nazora se je pognala z orožjem razuma in tehnike v borbo z naravo in v dnevne spopade s stvarnostjo, da bi ustvarila človekovemu dostojanstvu nov svet svobode in lepote. Nastajala je kultura proletarske družbe, ustvarjati so pričeli mladi tovarniški in poljski delavci. Željnim kritike in izpodbude so pomagali starejši pisatelji, vrnil se je Gorki in jih očetovsko učil. Medsebojna kritika je bila včasih ostra. Ker se razvoj ni premaknil, je bila na moskovskem kongresu izrečena trda obsodba: »Saj ste navadni malikovalci in fetišisti, če ne razumete, da gre življenje vedno naprej.« Bezimenski je hodil za Majakovskim, Pasternak je ustvarjal liriko globokih, subjektivnih izpovedi. Vrednote njegove subtilne poezije in dovršene oblike so šele počasi pričele pridobivati zanimanje, dolgo so se izpraševali, komu je njegova poezija potrebna. V svoji avtobiografiji izraža Avdejenko novo življenjsko občutje: »v mojih prsah je veselje brezmejno kakor tajga«. Roman »Ljubim« je doživetje etičnega preroda v delu, ki ustvarja človeku novo skupno bodočnost. Ljubezen mu je zopet visoka pesem: »prinesem ji rože in spečo pokrijem ž njimi.« Šolohov je v »Preorani ledini« dal umetniški odgovor na Majakovskega zahtevo o »naročenih« stvareh. Njegovo delo je že razvoj, dočim je Ehrenburgov »Drugi dan« le slab poskus psihološkega prereza družbe. Šolohov je s tenkim poslušom za naravo in za človeka razvil vse vrednote socialnega realizma in potrdil s svojim delom, da spočenja umetnino le svoboda inspiracije.

Ko so na grmadah gorele lepote čarovnije dvajsetega stoletja, so se zbrali misleci in umetniki na vseh kontinentih, da bi izpovedali vero v kulturo in lepoto. Ideološki in politični boji za preobrazbo družbe so potegnili poglede na Lepoto v svoje vrtince. Veliki moskovski pisateljski zbor zastopnikov vseh nacij sovjetskega naroda, je zavrgel harkovski utilitaristični estetski nazor in zopet povzdignil umetniško idejo, ki naj bi povečala heroizem človeškega dela za novo skupnost v Lepoti.

POGOVORI IZ DNEVNIKA

Razgovarjali smo se o značajnosti in življenju pisateljev. Mučno poglavje in marsikaj smo doživeli. Bodimo človeški in vendar ostri. Koliko pisateljev je v življenju opravljalo prav nečedne posle. Njihova dela pa so bila velike

umetnine, ker so bile globoko doživljene, odkritosrčne izpovedi in oblikovane z velikim darom. Kolikokrat se dogaja, da umetnik prav v svojih delih zmaguje nad svojo naravo. So zločinci, a ni svetnikov. Ni dvoma, da je umetnikovo življenje tesno povezano z družbo in s časom, v katerem živi. V sprejemanju vtisov in njih oblikovanju je ves odvisen od svoje narave. Skozi koliko zablod se pretika, kdo je pogledal vanj, da bi mu mogel soditi? Kako je živel na pr. Villon? Vsaka družba bi najbrže obsojala njegovo življenje in vendar... Njegova dela so velike umetnine in globoko berilo človeškega življenja. In drugi...? Lahko bi jih našteval po vrsti. Nekateri so bili pijanci, vlačugarji, sladostrastniki, licemerci, morilci in kaj vem še kaj. Mežnarji so ponavadi slabi umetniki. Mislim pa, da umetnik, čigar življenje ni v človeškem smislu vredno počenega groša, ne more ustvariti globoke umetnine.«

»Po tvojem pisatelj lahko uganja, kar hoče.«

»Nisem moralist, a temu se upiram. Pisatelj je odgovoren za svoja dejanja.«

»Za nazor.«

»Gotovo, a to je nekaj drugega. Življenje je pokazalo, da so pisatelji prav nazadnjaške miselnosti ustvarjali velike umetnine, ki jih je vse človeštvo sprejelo. A njihovo umetniško ustvarjanje je bilo čisto, bili so pravični do problemov življenja, ki so ga oblikovali. Nasprotno so bili zagovorniki naprednih idej marsikaj zelo povprečni pisuni. Beaumarchais, čigar drama je nedvomno dobra in velja še danes za revolucionarno, je bil prav navaden falot, ki je pisal najbrže za šalo dvorjanom. Ideja sama še ni rodila človeka in nazor sam še ne umetnika. Srečaval sem ljudi, ki so razglašali drzne napredne nazore, pa so bili lakaji po naravi in srcu.«

»Ne pozabi, da ima tudi družba pravico marsikaj zahtevati od umetnika.«

»Imaš prav. Če je družba pokvarjena in se umetnik, ki ustvarja življenjsko zavest, ne loči od nje, se opravičeno vzbujajo dvomi nad njim. Kdor izpoveduje velike ideje in se je z močjo svojega duha dvignil nad povprečnost, je v nevarnih dneh odgovoren za svoja dejanja. Idealov samo na papirju ni. Kdor hoče družbi kazati zrcalo, mora imeti hrbtenico za to. Zato se vendar borimo za družbo, v kateri bi bila resnica svobodnejša. Priznam, včasih je umetnikovega nihanja kriva nerazgledanost. Opravičevali bi jo še trdi življenjski pogoji ali neborbenost, a kljub temu bi svoje vesti ne smel zadušiti. Če obsojamo zemljana, zakaj naj bi bil umetnik izvzet? Kdor dela iz prepričanja, ne bo nikoli tako razočaral kakor oni, ki so mu vse ideje in nazori le ogledalo lastnega jaza. Tudi umetniku je potrebna vsaj preprosta poštenost in moštost.«

»Kje so torej meje?«

»Nočem biti sodnik, a zdi se mi, da se umetnikovo življenje pokaže prej

ali slej tudi v delu. Z vestjo ne more mešetariti. Življenje je lahko pestro, a mora biti pristno in imeti pravi žvenk.«

*

Pravi pisatelj ustvarja vedno v podobah. Vsaka misel mora biti konkretna podoba. Kolikokrat se pisatelj sredi dela ustavi. Gladko mu je teklo pero, nenadno — prepad. (Baje je Wagner dejal, da visi ustvarjalec vedno med življenjem in smrtjo, seveda, komur gre za kaj.) Zakaj se je ustavilo pero? Domišljija ne dohiteva. Pred njo je sicer razgrnjena snov, a ni se še rodila podoba. Vsak trud je zaman, čeprav jo priganjaš kakor »štatljivega« konja. Šele ko ujame podobo, se prične snov zopet oblikovati. Pogosto je duh utrujen, že pri delu čuti neko nezadovoljnost. Notranje podobe se mu ne svetijo kakor drugače. Dogaja se, da leže kasneje neka mora nanj. Sam ne ve, kaj mu je, le nekaj ga teži. Nenadno se mu zjasni. Nekje je šepal stavek in ni dal miru, dokler ni dobil prave podobe. Ti nedonošeni stavki in podobe te vržejo marsikdaj iz spanja, da bi bili odrešeni. Snovanje se vrši v pisatelju dan in noč, brez pokoja, zavestno in tudi v podzavesti.

Kakor doživlja pisatelj snov le v konkretnih podobah, tako vsebuje celotno delo neko umetniško idejo, ki daje življenju novo podobo. Pisatelj ne ustvarja ideologije, ne piše znanstvene razprave, pod peresom se mu oblikuje življenje, čigar notranja podoba najde izraz v umetniški ideji, globlji človeški vsebini. Pisatelju, na katerega vplivajo vse življenje, družba, svetovni nazor, nagoni in živci, je objekt njegovega dela vedno le človek, nikoli znanstvena ali politična teorija. Zato oblikuje in ne dokazuje. Toda njegov odnos do življenja mora biti pravičen, njega zakonov ne more in ne bi smel samovoljno izpreminjati. Kajti prava umetnina je vedno odraz objektivnih življenjskih resnic.

Še nekaj. Umetnik mora življenje ljubiti. Pridigar lahko obsoja in sovraži; s fanatičnim ognjem deli temo od svetlobe. Tudi pisatelj je iz mesa in krvi, in čeprav mu sovražstvo ni tuje, mora svojo snov ljubiti. Pravičnost je sestra ljubezni. Brez nje ne bo umetnina nikoli vžigala radosti nad življenjem.

*

Umetniška ideja živi v obliki, v njej se razodevajo umetnikova narava, miselnost in življenjski nazor. Vselej pa zahteva oblika globoko poznanje orodja, s katerim umetnik dela. Stilna nejasnost in nelogičnost jezika n. pr. odkriva tudi miselno nejasnost. Oblika izraža človeško zavest do družbe in narode, je zadnja uteha hrepenenja po Lepoti.

SMO dediči vekov, ki so minili v razvoju človeškega ustvarjanja od prvih gibov neokretne roke, preko silnega Michelangelovega zanosa, ki je iz svojega časa ustvaril »Poslednjo sodbo«, eno najmogočnejših stvaritev Neznane v človeški zgodovini.

Na prelomu dveh vekov si je odpiral razum nove razglede v spoznavanju. Giordano Bruno je gradil svoj panteistični nazor o neskončnosti sveta, Kopernik je zatočil planete in zemljo okoli solnca. Ko je Michelangelo umiral se je rodil Galilei Galileo in nekaj let kasneje Kepler. Zmagoslavje je prešinjalo v vsemirje zazrte duhove, ki je počasi zajemalo množice. Grški misleci in njihova spoznanja so vstajala iz grobov, povezali so se vek in novo evropsko človeštvo je doživljalo velike prevrate moraličnega in etičnega upora. »Poslednja sodba« je stvaritev kozmičnih doživetij.

Trombe razglašajo sodbo. Dantejev svet oživlja na steni, Beatrice je med spoznavalci večne Resnice in Lepote. Orjaška podoba Sodnika je z dvignjeno desnico izvršila sodbo. Nad mrlični in obsojenci, ki drve v prepad, se dvigajo mučeniki za svojo vero k Njemu, ki ne razodeva nobenega usmiljenja, prej srd in strašno voljo, ki ustvarja svetove. Michelangelo je na pragu iz dobe v dobo izoblikoval tisočletni sen o paradizu, o večnem bivanju Resnice in Lepote, ne več kot blede nadzemski sen, v njem je izrazil stvarnost osebnih doživetij.

Nikoli ni človeštvo prenehalo verovati v Resnico in Lepoto. Kolikokrat je preživljalo krčevite pretrese, ko je razum približal objektivno resnico človeku, da je postajal njen spoznavalec in soustvarjalec. Mrlični so se pogrezali v pozabo, nad njimi se je porajalo novo življenje. Zopet prešinja notranji drget zemljane, ko ugašajo vek, ki so se spočeli v času »Poslednje sodbe.« Vraževerna srca vidijo znamenja na nebu in se zatekajo k razodetju. Razum, ki je v renesančnih dneh uprl oči v vsemirje, si z orožjem znanosti ustvarja spoznanje objektivne resnice in nje odmeva v življenju.

Kakor je Resnica last vsega človeštva, ki se skozi veke muči za spoznanjem in v upor in spoznanja za življenjsko obliko, tako je Lepota vsebina najglobljih človeških utripov in doživetij. In kdo priča o bivanju Lepote? Imena so ugasnila, a dela govore. Vsi narodi so imeli pevce, ki so ustvarjali marsikdaj v preprostih besedah in vendar tako globokih, da so se posnetki celo v večjih rokah vedno zdrobili. Ljudske umetnine so ostale sveže in tajinstvene le v svoji nedotaknjenosti. V njih se zrcalijo človeška radost in ljubezen do narave, obup nad usodo, upor in volja do zmage. V življenju herojev in ljudskih tipov se nam kažejo borbe v človeški družbi, v njih iščemo simbole in vsebine za sedanost. Prvinske globine občutja se razodevajo v oblikah in podobah, ki so le enkratne. V krčevitih vrtincih sedanjih dni nam pričujejo vsi ti brezimenci o Lepoti.

Pod steklenimi zvezdami, na belih poljanah so se v šotorih porajali spevi Kalevale — ječe so spremljale gusle pesmi o Kraljeviču Marku, o smrti in ljubezni kosovskih herojev — še vedno se oglašajo plač grenlandskih objokovalcev mrliča — veselje laponskega ljubimca — grenka je pesem egiptovskih sužnjev, ki so tovorili žito na ladje — pretresljiva je tožba estonskih tlačanov — Lepa Vida je ostala večni simbol — neumrljive so španske ro-

mance in škotske balade — kakor so potovali na zapadu francoski trubadurji, so romali po širnih stepah ruski pevci s slavo Stjenka Razina in drugih herojev — otožno se oglašajo pesmi Indijancev v divjih gozdovih — strastne sevdalinke omamljajo srca — grenke spomine na domovino so ohranili črnici v melanholičnih melodijah — srebrni glasovi malajskih deklic zvene na riževih poljih — o krvavih dneh poje Nibelunška pesem — žalost in ljubezen žarita iz čeških in slovaških pesmi — v planinah porojene hajduške vžigajo voljo do svobode — temna strast piščali spremlja pesmi in plese arabskih deklet — pozno v noč si pripeva gondoljer med lagunami. — Po vsej zemlji snuje ljudska domišljija Lepoto in se v njej izpoveduje.

Z razvojem človeške družbe se izpreminjajo oblike in vsebina Lepote. A vsi stvaritelji so le dediči hrepenenja ljudskih pevcev po Lepoti, ki življenje otoma smrti in združuje narode in ljudstva.

NIKOLAJ GAVRILOVIČ ČERNYŠEVSKIJ

FR. BEZLAJ

1.

Ob ruskih kritikih je bila literarna zgodovina vedno nekoliko v zadregi. Danes nihče več ne dvomi, da se je njihov pomen pretiraval. Nič novega niso prinesli v umetnostni teoriji, bili so le posredniki nemških in francoskih idej; originalni so bili le v negaciji umetnosti sploh. Kar je bilo res pravih kritikov-estetov, kakor Grigorjev in Strahov, niti niso toliko pomenili, toda vodilni publicisti, ki so od Bjelinskega dalje usmerjali rusko javno mnenje, se ne bi v evropskih razmerah nikoli razvili v literarne kritike. Bili so tipičen ruski pojav, plod dobe, v kateri je kulturni razvoj daleč prehitel civilizacijskega, dobe, ko so se v literaturo zatekali ljudje, ker o drugih stvareh niso smeli pisati in so v literarnih kritikah dajali duška hotenju, katero se v ruskih razmerah ni moglo razviti recimo v politično stranko. Bjelinski je ustvaril nekakšno tradicijo, toda on sam je imel še zelo resen odnos do literature, četudi jo je vedno podrejal filozofskim in socialnim teorijam, ki jih je v onem času zagovarjal. Njegovim naslednikom je bila literatura vedno bolj plašč, pod katerim so se skrivali ali bolje, kjer jim je čas nudil edino možnost udejstvovanja.

Ko se je začela ruska literarna zgodovina truditi, da bi rekonstruirala ogromni stoletni proces vretja, ki je vzhodni imperij postavil na nove temelje, so prav ti literarni kritiki dobili popolnoma drugačen pomen. Bili so idejni borci za pravice svojega stanu. Do osemdesetih let preteklega stoletja je ruska umetnost ostala povečini privilegij plemstva, vsi vodilni kritiki so se dopolnjevali iz raznočincev, iz ljudi svobodnih poklicev, ki so bili dejansko brezpravni. Zato so hodili po drugih potih kakor literatura, o kateri so pisali, in ekstremi, v katere so pri tem zašli, so bili le zunanji izraz borbe, pri kateri je bilo estetsko vrednotenje literature zanje le bolj postranskega pomena.